

શ્રી યશોવિજયજી જૈન ગ્રંથમાળા

દાદાસાહેબ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

રાસલીલા

નું

આધ્યાત્મિક રહસ્ય તથા પ્રશ્નોત્તર

લેખક : શિષ્ય

પ્રકાશક :—

વેણીશંકર ગોવર્ધનરામ ભટ્ટ
મંત્રી, ગુજરાત-કાઠિયાવાડ
થીઓસાંસીકલ ફેક્ટરેશન
ભાવનગર.

કીંમત ૦-૩-૦ (ત્રણ આના)

બે બોલ

“ રાસલીલા ’નો લેખ ‘ જ્ઞાસુ ’ અને ‘ જ્યોતિ ’
બન્ને માસિકામાં પ્રગટ થઇ ગયેલ છે. તે પુસ્તિકા
રૂપે પણ અગાઉ પ્રગટ થયેલ. ‘ પ્રશ્નોત્તર ’,
‘ જ્યોતિ ’માં પ્રગટ થયેલ છે.

આ પુસ્તિકા છપાવવામાં ગોધરાના ઇનામદાર
આરોટ રા. રા. બાઇશ્રી કનકસિંહ સોમાબાઇએ
તેમના સ્વર્ગસ્થ પિતાના પુણ્યાર્થે આર્થિક સહાય
કરી છે તે માટે તેમનો ઉપકાર માનવામાં આવે છે.

ગુરૂપૂર્ણિમા
તા. ૬-૭-૪૪
ભાવનગર.

લિ.
વેણીશંકર ગા. ભટ્ટ
મંત્રી,
ગુ. કા. થીએસોસીકલ ફેડરેશન.

રાસલીલા

લેખક:—શિખર

(આધ્યાત્મિક રહસ્ય)

[આ લેખ લખવામાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ 'શ્રી સદાશિવ તત્ત્વ' તથા રા. પૂર્ણેન્દ્ર નારાયણસિંહ કૃત 'સ્ટડી ઓફ ધી ભાગવત પુરાણ' નામના પુસ્તકોનો આશ્રય લીધો છે.]

પ્રિય ભારતવર્ષના સંતો અને સાધ્વીઓ ! કૃષ્ણનામપર વારી જનારા સુર નર નારીઓ ! મધુર ભાવમાં તરખોળ થવાની લાલસા ધરાવનારા વૈષ્ણવ બંધુઓ અને ભગિનીઓ ! વિશ્વની પ્રત્યેક વસ્તુ વિકાસક્રમને આધીન થઈ પૂર્ણતામાં લીન બને છે. માનવીઓ પ્રભુના માર્ગ પર વિહરતા શીખે તેટલા માટે અનેક સંતો-સાધુજનો-ભક્તો-મહાત્માઓ લિન્ન લિન્ન કાળે, લિન્ન લિન્ન પ્રદેશોમાં, તે તે સમયના સંયોગોને યોગ્ય શિક્ષણ-બ્રહ્મજ્ઞાન-ઉત્કૃષ્ટજ્ઞાન-આત્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન-જે જ્ઞાનદીપની જ્યોતિ પ્રગટ થવાથી અજ્ઞાન-અંધકારમાં ગોથાં ખાતાં બંધ થવાય તે જ્ઞાન, પરમાત્માના-તાતના-વિભુતા ભુવન તરફ માનવીનાં પગલાં વળે અને જન્મમરણના ચક્રાવાનું ઉઢિંધન કરી શકાય તે જ્ઞાન, અનંત શાંતિનો ઉપલોગ થાય અને પોતે પોતાને જોઈ શકે તે જ્ઞાન, આત્માનંદ અને બ્રહ્માનંદનો અનુભવ થાય તેવું જ્ઞાન-માનવજાતને આપે છે. માત્ર સંતો, સાધુજનો, ભક્તો કે મહાત્માઓ ઉપદેશ આપવાનું અને આદર્શીયન ગાળવાનું કહે છે એટલું જ નહિ પણ ભગવાન પોતે પોતાના ઉચ્ચપદનો ત્યાગ કરી આપણા જ કલ્યાણ માટે માનવદેહ ધારણ કરી, આદર્શીયન ગાળી, આદર્શીયન ગાળવાને શિખવે છે, ઉપદેશ કરે

છે. અહાહા ! મહાન્ પ્રભુની આપણા ઉપર કેટલી બધી અનુ-કર્યા ! કેવું કોમળ હૃદય ! કેટલો બધો આત્મલોગ ! પણ અફસોસ ! માનવજાત, તેવા પ્રભુના અવતારને, અરે ! કહોને પ્રભુને પોતાને અજ્ઞાનથી નિંદે છે, પ્રભુએ પોતે માનવજાતના શ્રેય માટે અનેક વાર અવતાર કર્યા છે પણ તે બધા અંશાવ-તાર હતા; પૂર્ણ કલાઓ તો શ્રીકૃષ્ણમાં પ્રગટી નીકળી હતી. શ્રીકૃષ્ણનું જીવન એટલું બધું આદર્શપૂર્ણ છે કે તે બાબત માટે લેશપણ શંકા રહે નહિ.

ભારતવાસીઓના શુદ્ધ પ્રેમનું કેન્દ્ર, ગોપ-બાલાઓનું લક્ષિત-સ્થાન, ગાંડીવધારી અર્જુનનું સખ્ય સ્વીકારનાર ત્રિલંગી શ્રી કૃષ્ણનાં ગુણગાન વર્ણવતાં પ્રાણીમાત્ર થાકી જાય છે. તેના આદર્શજીવનની અત્યંત પ્રશંસા થાય છે; પરંતુ તેના જીવનમાં રાસક્રીડા, વસ્ત્રહરણ, અને યુધિષ્ઠિર અસત્ય કથન એ બાબતનું ખરૂં રહસ્ય નહિ સમજતાં, માનવીઓ તેના આદર્શ જીવનપ્રતિ શંકાની દૃષ્ટિએ જુએ છે. પરંતુ રાસલીલા, વસ્ત્રહરણ આદિ બાબતો બહુજ ગુઢ રહસ્યવાળી છે. તેમાં અધ્યાત્મરસ એટલો બધો સમાએલો છે કે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન પ્રેમના પરમ અનુ-ભવ વિના પ્રાપ્ત થવું મુશ્કેલ છે.

આક્ષેપ

શ્રી કૃષ્ણની જીવનરેખા ઉપર એક કલંક એ મુકવામાં આવે છે કે તે પરદારાગામી હતા-કામી હતા. તે સંબંધમાં દાખલા એ અપાય છે કે તે મહા પુરૂષે ગોપબાલાઓને યમુના નદી-માંથી નમ્રાવસ્થામાં બહાર આવવા કહ્યું હતું, તથા ગોપસુન્દરીઓ સાથે વિહાર કર્યો હતો-લીલા કરી હતી. પ્રિય વાંચનાર ! શું કૃષ્ણ ઉપરનો આ આક્ષેપ તું સત્ય ગણે છે ? શું શ્રીકૃષ્ણ જેવા પવિત્ર માણસ એવું અયોગ્ય આચરણ કરે એવું તારી બુદ્ધિ માને છે ? આદર્શજીવન ઉભરના તે આક્ષેપો તદ્દન અસત્ય છે;

હડહડતા જુઠા છે; માત્ર અજ્ઞાનીઓનું તે અજ્ઞાન જ છે. પ્રિય જન ! શ્રી કૃષ્ણ પવિત્ર હતા કે અપવિત્ર હતા તે જોવા માટે નીચે આપેલી દલીલો ધ્યાન દઇને વાંચ અને તેના પર વિચાર કર.

દલીલ

પ્રિય વૈષ્ણવજન ! પ્રથમ દલીલ તો એ છે કે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણે રાસલીલા કરી ત્યારે તે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલ નહોતા, પણ નાના નવલકીશોર બાળક હતા. આવા એક નાના નવલકીશોર બાળકને અનેક સુંદર યુવતિયોના બર ઠરાવવા તે કેટલું બધું મૂર્ખાઈ ભરેલું છે ? બીજી દલીલ એ છે કે પવિત્રતાના અને નીતિના જે નિયમો તેણે આપેલા છે તેજ નિયમોનો, તે પોતે જ્યારે વ્યક્ત થાય—માનુષી સ્વરૂપ ધારણ કરે, ત્યારે ભંગ કરે તેવું કદિ પણ બને નહિ. ત્રીજી દલીલ એ છે કે ગોપીઓ કાંઈ સાધારણ સ્ત્રીઓ નહોતી. પરંતુ મહાન ઋષિ—મુનિયોના અવતારરૂપ હતી. તેમજ શ્રીકૃષ્ણ પોતે પણ કાંઈ સાધારણ માણસ નહોતા પણ સ્વતઃ પ્રભુ પોતે પવિત્રતાની મૂર્તિ હતા. ચોથી દલીલ એ છે કે જ્યારે ગોપીઓ ગૃહ ત્યજી શ્રીકૃષ્ણ પાસે ગઈ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે જે વચનો કહ્યાં તેના ઉપર વિચાર કરવો જોઈએ. શ્રી ભગવાને કહ્યું હતું કે, “હે પવિત્ર ગોપીઓ ! તમે અહિંયા નહિ ઉભાં રહેતાં ગૃહ પ્રતિ જાઓ. સ્ત્રીઓનો ધર્મ પતિસેવા છે. હે કુલીન કાન્તાઓ ! સંસારમાં રહી યથાર્થ સ્વધર્મ બજાવતાં મારામાં ચિત્ત રાખો, મને શુદ્ધ સાત્ત્વિક પ્રેમથી આહો, એ જ હું ઈચ્છુ છું. હે કલ્યાણી સ્ત્રીઓ ! મારી લીલા સાંભળવાથી, મારાં દર્શન કરવાથી, માફ ધ્યાન ધરવાથી તથા માફ કીર્તન કરવાથી મારે વિષે જેવો ભાવ રહે છે, તેવો ભાવ અંગસંગ કરવાથી રહેતો નથી.” શ્રીકૃષ્ણના જીવનપર કલંક મુકનાર ઓ અજ્ઞાની જન ! વિચાર કર કે શ્રીકૃષ્ણ ગોપીકાઓને સ્વધર્મ બજાવવાનો ઉપદેશ કરે છે, અંગસંગને તિરસ્કારી નાખે

છે અને શુદ્ધ, નિર્દોષ તથા સાત્વિક પ્રેમની લિક્ષા માગે છે, નહિ કે ગોપીકાને અયોગ્ય આચરણમાં દોરે છે. પાંચમી દલીલ એ છે કે જે મહાન્ પુરૂષે પોતાના પૂર્વ અવતારમાં-રામાવતારમાં-એક પત્નીવૃત્તનો ઉપદેશ કર્યો હતો તેજ મહાન્ પુરૂષ અન્ય સમયે તેથી વિચિત્ર ઉપદેશ કરે, પરસ્ત્રીઓને અનીતિ તરફ દોરે તે કેટલું અસંભવિત છે ! અંતીમ દલીલ એ છે કે પૃથ્વીપરના જીવન દરમિયાન શ્રીકૃષ્ણના અનેક કટ્ટા રિપુઓ હતા જેઓએ તેના ઉપર ગાળોનો વરસાદ વરસાવ્યો હતો, જેઓએ તેઓના પર અનેક આરોપ મૂક્યા હતા, તેવા તેવા કટ્ટા વૈરી જનોમાંના કોઈએ પણ પરસ્ત્રી સાથેના અનીતિવાન સંબંધ-વ્યલિચાર-માટે તેના પર દોષ મૂક્યો નથી. રાજસૂય યજ્ઞમાં પૂજ્ય ભીષ્મપિતામહની આજ્ઞાનુસાર, સલામાં વિરાજેલ સર્વ જનોમાં શ્રેષ્ઠ અને પૂજનીય એવા શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન જ્યારે યુધિષ્ઠિરે કર્યું ત્યારે શિશુપાલે (તેના કટ્ટા દુશ્મને) શ્રીકૃષ્ણને અશ્લીલ શબ્દો કહેવામાં કંઈ કયાશ રાખી નહોતી. પરંતુ તે સંબંધને તેના જેવા કટ્ટા વૈરીએ પણ તેનાપર પરદારાગમનનો આરોપ મૂક્યો નથી. ગોપીઓ સાથેના તેના સંબંધને તેના શત્રુએ તિરસ્કાર ન કર્યો તે વિચિત્ર વાત છે ! જો કદાચ તે બાબત બની હોત તો શત્રુઓએ તેના પર તે આક્ષેપ વિશેષ કરીને મૂક્યો હોત. દિલગીરીની બાબત એ છે કે શત્રુઓએ જે બાબતનો આરોપ ન મૂક્યો, તે બાબત, જે દેશમાં શ્રીકૃષ્ણે અવતાર લઈ, તે દ્વારા આખી પૃથ્વીનું હિત કર્યું તેજ દેશના લોકોએ તેના પર આવો ગંભીર આરોપ મૂક્યો અને તેના આદર્શ જીવનને અસત્ય રીતે કલંકિત માની લીધું એ કેટલું સત્ય છે તે વિચારો. કલંક મૂકનાર અજ્ઞાની જન ! તને વિશેષ શું કહું ? વિશેષ દલીલો શી આપવી ? જેની આંખમાં કમળો હોય તે સર્વત્ર પીળું પીળું દેખે છે. જે અપવિત્ર છે તેને સર્વત્ર

અપવિત્રતા દેખાય છે; જે શુદ્ધ છે તે સર્વત્ર શુદ્ધતા દેખે છે. માટે તારૂં અજ્ઞાન પડળ દૂર કર અને સત્ય જોતાં શીખ એજ તને પ્રાર્થના. હવે આપણે ગોપીઓ કોણ હતી, શ્રીકૃષ્ણ કોણ હતા, સ્ત્રીદેહની શી આવશ્યકતા હતી તેના પર વિચાર કરીએ.

ગોપીઓ કોણ હતી ?

પ્રિય જ્ઞાત્રીઓ ! હવે રાસલીલામાંની વ્યક્તિયો કેવા પ્રકારની હતી તેનો વિચાર કરીએ. શું તેઓ સંસારમાં મશ્ગુલ થએલી, માયાના નૃત્યમાં નાચતી, ભેદભાવમાં રમણ કરતી, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ અને મત્સર આદિ દુર્ગુણોને આધિન રહેતી, પ્રવૃત્તિ માર્ગ પર ગોથાં મારતી, ચૈતન્યને વિસરી ચામડીના ચગકાટ પર મોહ પામનારી, બાહ્ય વિષયોમાં લુબ્ધ રહેનારી અને આંતર સત્ય સુધી નહિ પહોંચનારી આપણા જેવી માનુષી વ્યક્તિયો હતી ? નહિ જ. તેઓ ઉચ્ચ કોટીની દૈવી વ્યક્તિયો હતી. અભેદ માર્ગ પર પ્રવાસ કરનારી, વિકાસક્રમની જ્યોતિર્મય અને કલ્યાણમય પન્થના ઉચ્ચ ભાગો પર વિહરનારી, શુદ્ધ, સાત્વિક પ્રેમની લાલસા રાખનારી. ભક્તિમાર્ગનું અવલમ્બન કરનારી મહાન દૈવી વ્યક્તિયો હતી. ગોપીઓ સાધારણ સ્ત્રીઓ ન હતી. તે શંકાના નિવારણ માટે આપણે પદ્મપુરાણના પાતાલખંડનો એક-તાળીશમો અધ્યાય જોવો જોઈએ. તેમાં લખેલું છે કે, “ગોપીઓ કંઈ સાધારણ સ્ત્રીઓ ન હતી, પણ ઋષિ મુનિજનોના અવતારરૂપ હતી. તે ઉચ્ચ કોટિના આત્મા હતા. “ સુનન્દા નામની ગોપી એ ઉત્તતપસ ઋષિ હતા; ભદ્રા નામની ગોપી એ સત્ય-તપસ ઋષિ હતા; રક્તાવેણી નામની એ હરિદમા ઋષિ હતા; ચિત્રગન્ધા નામની ગોપી એ જાબાલી ઋષિ હતા; ગોપ સુવીરની પુત્રીઓ સુચિશ્રવસ અને સુવર્ણ હતા; ઉપનન્દની પુત્રી એ ગત કલ્પના વ્યાસ દીર્ઘતપસના પુત્ર શુક હતા; બાલાવનની પુત્રી એ શ્વેતકેતુના સુતનુ હતા; ગોપ વીરગુપ્તની બાલા એ રાજર્ષિ

અંદ્રપ્રભાના પુત્ર ચિત્રધ્વજ હતા. ” આવી રીતે પ્રત્યેક ગોપી અને ગોપબાલા ઋષિ, મુનિ જનોના અવતાર હતા.

શ્રી કૃષ્ણ કોણ હતા ?

શ્રી કૃષ્ણ પણ પ્રાકૃત માનવી ન હતા; સંપૂર્ણ રીતે દેવી હતા; સ્વયં પરમાત્મા હતા. જે ઇશ્વર-પરમાત્મા સાધુજનોના રક્ષણ માટે તથા પાપીઓને સંહારવા માટે યુગે યુગે અવતાર લે છે તે તે હતા. આ અવતાર પહેલાં તેમના અનેક અવતાર થઈ ગયા હતા; પણ તેમાંના દરેક અંશાવતાર અથવા કલાવતાર હતા: પરંતુ માત્ર આજ પૂર્ણાવતાર હતો. ઐશ્વર્યભાવ પ્રસરાવવાની શક્તિ પ્રત્યેક અવતારમાં હતી, પરંતુ મધુરભાવ-પ્રેમ-લક્ષિતનો સ્વાદ આપવા માટે “કૃષ્ણસ્તુ મગવાન્ સ્વયમ્” બને તે અવતર્યા. આ સમયે જીવને બ્રહ્માન્દમાં-પૂર્ણરસમાં તરખોળ કરવાની આવશ્યકતા હતી, અને તેટલા માટે પૂર્ણરૂપે પ્રગટ્યા. ઉચ્ચ સ્થિતિનો અનુભવ પ્રાપ્ત થાય તે માટે સાધુજીવોએ તેને આમંત્રણ કર્યું હતું; માતા પૃથ્વીએ વિનતિ કરી હતી અને દેવગણે પ્રાર્થના કરી હતી માટે જ તે પૂર્ણરૂપે પ્રગટ્યા. પ્રભુને સહાય કરવા માટે વૈકુંઠમાંના નિત્યમુક્ત લોકોએ રાસલીલામાં ભાગ લીધો હતો, અને દેવગણે ઐશ્વર્યલીલામાં ભાગ લીધો હતો. તે લક્ષ્મી તથા દેવો બધા સાધારણ જીવથી શ્રેષ્ઠ હતા; સર્વ આદર્શરૂપ હતા.

પ્રિય બંધુઓ અને ભગિનીઓ ! મજગોપીઓ નિત્યમુક્ત જીવ હતા; આપણા જેવા બંધાએલા જીવ ન હતા. અન્યનું શ્રેય કરવાની લાલસાવાળા, અનેક આત્માઓને કલ્યાણ પંથ પર દોરવાની શક્તિ ધરાવનારા, તે ઉચ્ચ કોટિના આત્માઓએ કૃષ્ણને લીલામાં મદદ કરી આપણા પર અનુગ્રહ કર્યો અને આપણા આદર્શ બન્યા. શ્રીકૃષ્ણે અને તેના સ્વજનોએ મૃત્યુ-

લોકપર અવતરી આપણા જેવા કુદ્ધ જીવો માટે ધર્મ સંસ્થાપના કરી. શ્રી કૃષ્ણે શ્રીમદ્ભાગવત ૧૦-૧૩-૩૭, માં કહ્યું છે કે:—

“મનુષ્યહાય મક્કાનાં માનુષં દેહમાશ્રિતઃ ।

મજ્જતે તાદૃશીઃ ક્રીડા યાઃ શ્રુત્વાતત્પરોમવત્ ॥

ભક્તોપર અનુગ્રહ કરવા માટે માણસનું શરીર ધારણ કરીને હું એવી ક્રીડા કરું છું કે જે સાંભળીને જીવ તે પરાયણ થાય.”

• સ્ત્રીઓની આવશ્યકતા.

રાસક્રીડાનો વિષય વાંચતાં વાંચનારના મગજમાં એકદમ એવો પ્રશ્ન ઉઠે છે કે શ્રી કૃષ્ણને મધુરભાવ પ્રસરાવવો હતો તેમાં ગોપીઓની-સ્ત્રીઓની શી આવશ્યકતા હતી? ઋષિ-મુનિજનોએ સ્ત્રીદેહ શા માટે ધારણ કર્યા? હવે આપણે તે બાબત પર વિચાર કરીએ. વિકાસક્રમ માટે જીવને પુરૂષદેહ તેમ જ સ્ત્રીદેહ બંને ધારણ કરવા પડે છે. જે ગુણો પુરૂષદેહે ખીલવાય તે ગુણો સ્ત્રીદેહે ન ખીલવી શકાય, તેવીજ રીતે જે ગુણો સ્ત્રીદેહે ખીલવાય તે ગુણો પુરૂષદેહે ન ખીલવી શકાય. પુરૂષદેહે તેમજ સ્ત્રીદેહે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના અનુભવો મળે છે, ભિન્ન ભિન્ન ગુણો ખીલવાય છે, અને ભિન્ન ભિન્ન દુર્ગુણો ત્યજ દેવાય છે. જીવ પુરૂષદેહે પરાક્રમ, સાહસ, ખંત આદિ ગુણો ખીલવે છે અને સ્ત્રીદેહે દયા, મીઠાશ, સહનશીલતા, પ્રેમ આદિ ગુણો ખીલવે છે. પ્રેમરસ-પ્રીતિરસ-મધુરરસ માટે સ્ત્રીદેહની આવશ્યકતા છે. સ્ત્રીના હૃદયમાં જેટલે અંશે પ્રીતિનો ધ્વનિ ગાજી ઉઠે છે તેટલે અંશે પુરૂષના હૃદયમાં ગાજી ઉઠતો નથી. સ્ત્રી જેટલે અંશે પ્રેમાનુરક્ત બને છે, દયા બતાવે છે, મધુરરસ ચાખે છે અને ચખાડે છે તેટલે અંશે પુરૂષથી તે બાબતો બનતી નથી. ઘણેખરે ભાગે પુરૂષો શુષ્ક જ્ઞાનમાં તર્ક-વિતર્ક કરનારા છે; બ્યારે સ્ત્રીઓ નૈસર્ગિક રીતે ધર્મપરાયણ છે. આધુનિક કાળમાં જો આર્યગૃહોમાં શંખનાદ થતા હશે,

ધુપ દીપ સજગાવાતા હશે, મત નિયમાદિનું પરિપાલન થતું હશે તથા માંસ મદિરા આદિ અલોચ્ય પદાર્થો ગૃહમાં નહિ તૈયાર થવાનું થતું હશે તો તે આર્ય વનિતાઓના શુભોને લીધેજ, તેઓની ધર્માધીનતાને લીધેજ. એ તો નિઃસંશય છે કે સ્ત્રી એ મહામાયાનો અંશ છે, સ્ત્રી પતિને સર્વસ્વ અર્પણ કરી દે છે તેથી તે સંસારને પોતાનો માની તેમાં લુપ્થ થતી નથી અને તેથી કૃષ્ણપ્રેમમાં-રસલાવમાં સહજ લીન થાય છે અને પુરૂષોથી પૂજય છે. આ કારણથીજ તંત્રોમાં સ્ત્રીની પૂજની વ્યવસ્થા કરેલી છે. પુરૂષો જ્યારે હુંપણું ત્યજી દઈ સ્ત્રીના જેવું હૃદય કરી શકશે ત્યારે ગોપીપ્રેમના મધુરા માર્ગપર વિહરવાને શક્તિવાન થશે. સ્ત્રી, પુરૂષને ધર્મના માર્ગપર દોરે છે, તેને મધુર રસમાં તરબોળ કરી મધુર બનાવે છે અને ત્યાર-પછી બન્ને એક થઈ ઇશ્વર સાધનમાં તત્પર બને છે. જે સમયે શ્રીકૃષ્ણે રાસલીલા કરી તે સમયે જગતમાં શુષ્કજ્ઞાન પ્રસરી રહ્યું હતું; યજ્ઞયાગાદિકના શુષ્ક વ્યાપારમાં સર્વ લિપ્ત હતાં. જ્યારે ગોપબાલકો શ્રીકૃષ્ણના કહેવાથી બ્રાહ્મણો પાસે અન્ન માગવા ગયા ત્યારે તે શુષ્ક વેદાન્તી બ્રાહ્મણોએ કંઈ નહિ આપ્યું તેથી તે સમયે પ્રસરી રહેલા શુષ્કજ્ઞાનનું દિગ્દર્શન થાય છે, પણ જ્યારે બ્રાહ્મણો પાસે ગોપબાલકો ગયા ત્યારે તે સ્ત્રીઓએ તેઓને અન્ન આપ્યું. માનવીઓને મધુર રસને માર્ગે લેવા હોય તો ધર્મમાં મદદ કરનારી સ્ત્રીઓને આકૃષ્ટ કરવી જોઈએ. આટલાજ માટે ઋષિમુનિજનો સ્ત્રીદેહે અવતર્યા અને શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓ સાથે રાસલીલા કરી.

મધુરરસ.

મધુરરસ-આદિરસ પ્રસરાવવા માટે શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓની-સ્ત્રીઓની સહાય શા માટે લીધી હતી તે આપણે ઉપર જોઈ ગયા; પરંતુ કેટલાકે મધુરરસ-મુંઝારરસ નિંદા ગણે છે; મુંઝા-

રસ નિંદ છે તે વાત ખરી; પણ કેવા પ્રકારનો શૃંગારરસ નિંદ છે અને કેવા પ્રકારનો નથી તે આપણે જોવું જોઈએ. શૃંગાર-રસની શારીરિક ક્રિયા નિંદ છે, પણ તેથી રસ પોતે નિંદ નથી. વિશ્વનો મધુરરસ શૃંગાર રસમાંજ સમાયેલો છે. કવિત્વ કહો, આનંદ કહો, ઉદીપન કહો, વ્યગ્રતા કહો કે આત્મસમર્પણ કહો, એ બધું શૃંગારરસમાં જ છે; માટે શૃંગારરસ સર્વ રસમાં શ્રેષ્ઠ છે. અન્યને પોતામાં લુબ્ધ કરી દેવાની શક્તિ તથા અવરને માટે આત્મસમર્પણ કરવાની શક્તિ ફક્ત આ રસમાંજ સમાયેલી છે. ભૂત્યના ભૂત્યત્વમાં, મિત્રના મિત્રત્વમાં, જનનીના વાત્સલ્ય ભાવમાં આટલું બધું આત્મસમર્પણ નથી; માટે જ સર્વ કરતાં મધુરરસ અમૃતમય છે; બધા રસોનું સત્વ આમાં સમાયેલું છે. વૈષ્ણવ શાસ્ત્રમાં આ રસને ઉજ્જવળ રસ કહે છે. ” એ રસમાં જો કામનું-વિષય વાસનાનું-અંગસંગ ભાવનું મિશ્રણ થાય તો એ રસ અપવિત્ર થાય, નિંદ ગણાય, ત્યજવા યોગ્ય કહેવાય અને આત્માની ઉન્નતિને બદલે અધોગતિ કરાવનારો કહેવાય; પણ જો પદાર્થમાં અંતર્ગત રહેલાં ચૈતન્ય તરફ દૃષ્ટિ રખાય તો તો મધુરરસ પરમ પવિત્ર છે અને તેનાથીજ પૂર્ણ અખંડ આનંદમય શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. ગોપીઓએ પણ તે રસ દ્વારા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને પોતાના બનાવ્યા-તેનામાં તન્મય થઈ ગઈ અને તેથી કરીનેજ તેમના સંબંધ વિષેના અધ્યાયો શ્રીમદ્ભાગવતમાં શૃંગારિક ભાષામાં લખાયા છે. તે શૃંગાર શુદ્ધ છે પણ મલિન નથી એ દૃષ્ટિ રાખજો. આપણે તે અધ્યાયો વાંચીએ તો કૃષ્ણગોપી પ્રેમનું સત્ય દર્શન આપણને થાય; બાકી તો ફાંફાં મારવાનાં.

સત્ય પ્રેમ.

પ્રિય વાંચનાર ! ગોપીપ્રેમતત્ત્વ સમજવા માટે પ્રથમ તો સામાન્ય પ્રેમનું લક્ષણ જાણવું જોઈએ. “ વિનાશનું કારણ

વિધમાન હોય, તોપણ જે સર્વ રીતે નાશ રહીત છે, એટલે કેાઈ પ્રણ રીતે જેનો નાશ થતો નથી, એવા યુવક-યુવતિના સરળ લાવને પ્રેમ કહે છે; એટલે કે પ્રિયજનનું રૂપ નાશ પામ્યું હોય, શુણ નાશ પામ્યા હોય, આદરસત્કાર નાશ પામ્યો હોય, પ્રિયજનનું હૃદય ખીજા માટે હોય, તે સેંકડો દોષથી ભરેલો હોય, તોપણ જે પ્રેમ નાશ પામતો નથી, તેજ ખરેખરો પ્રેમ છે; જેનાથી ચિત્ત સંપૂર્ણ રનેહમય થાય છે, અને પ્રિયપાત્ર ઉપર અતિશય મમતા ઉત્પન્ન થાય છે, તે ગાઢ લાવનેજ પડિતો પ્રેમ કહે છે. કામ અને પ્રેમ એ બન્નેને સંબંધ છે, એ બન્ને એક ખીજાની પાસે રહે છે, પણ કામનું ખેંચાણ કામનો નીશો થોડીવારજ સ્થિર રહે છે. તે ક્ષણની રમત છે. રૂપનો નીશો ઉતર્યો, ઇંદ્રિયો પરિતૃપ્ત થઈ, પ્રિયજનનો અનાદર થયો એટલે તે ખેંચાણ જતું રહે છે. લોઢા અને સોનામાં જેટલો ભેદ છે તેટલો ભેદ કામ અને પ્રેમમાં છે. પોતાના સુખની ઇચ્છા તે કામ, અને ઇશ્વરની પ્રીતિની ઇચ્છા તે પ્રેમ. પોતાના સુખમાં તત્પરતાનો લાવ તે કામ અને ઇશ્વરી સુખમાં તત્પરતાનો લાવ તે પ્રેમ. કામ આંધળો છે; પ્રેમ પવિત્ર સૂર્ય છે. ગોપીપ્રેમ પણ તેવોજ છે ગોપીઓના શુદ્ધ પ્રેમનું નામ કામ હોવા છતાં પણ તે ખરેખરો કામ નથી, પણ માત્ર વિશુદ્ધ પ્રેમ જ છે, ગોપીઓ પોતાના સુખને માટે કાંઈપણ કરતી ન હતી, કૃષ્ણનું સુખ એજ તેમનું લક્ષ્ય અને આનંદ હતો. કૃષ્ણને સર્વ અર્પણ કર્યું હતું, ગોપીહૃદયનો એ લાવ જીવનનો ઉન્નત ધર્મ છે.”

જે ગોપીલાવની આપણને ઝાંખી થાય તો આપણે રાસ-લીલાનું તત્ત્વ કંઈક સમજી શકીએ. પરમ ભક્ત નરસિંહ મહેતાજીએ પણ પોતાના એક ભજનમાં ગાયું છે કે “નર બન્યો નારી રૂપ;” એટલે કે કોઈપણ જે નારીલાવ-ગોપીલાવ પ્રારણ કરે તોજ તેને કૃષ્ણ મળે. આવી રીતે ગોપીઓ સાધારણ

શ્રીઓ ન હતી, પણ ઋષિમુનિના અવતારરૂપ હતી. તેઓનો પ્રેમ અને શૃંગાર સાધારણ ન હતો; પણ ઉત્કૃષ્ટ હતો. એ બધું જો આપણે કંઈક સમજીએ-સ્થૂળ દૃષ્ટિથી જોવું ત્યજી દર્શ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી તપાસીએ-તો થોડે અંશે આપણે રાસલીલાની દિવ્ય ખૂબી સમજી શકીએ.

પ્રિય જ્ઞાસુ બન્ધુઓ અને ભગિનીઓ ! આપણે ઉપર વાંચી ગયા કે, પ્રત્યેક ગોપી કોઈ મહાન્ ઋષિ-મુનિના અવતારરૂપ હતી, શ્રીકૃષ્ણ પોતે પરમાત્મ સ્વરૂપ હતા, અને તેઓના શૃંગારરસ-પ્રેમરસ-ઉન્નવળરસ તે સાધારણ-પાર્થિવરસ ન હતો, પરંતુ કોઈ દિવ્ય અલૌકિકરસ હતો. રાસલીલામાં આધ્યાત્મિક અર્થ શું સમાજેલો છે તે જોવા હવે જો આપણે પ્રયત્ન કરીશું તો કંઈક સમજણ પડશે ખરી. અગર જો કે સ્વાનુભવ વિના તે પ્રકાશ કેટલો બધો ઝળહળતો અને સુખદાયી હોય તે કહી શકાય તેમ નથી; માત્ર કદપનાના બળવડે બુદ્ધિ જે કંઈ યત્તકિંચિત્ત અહણ કરી શકે તેટલું જ પ્રાપ્ત કરી શકાશે.

આત્મા અને પરમાત્મા.

ગોપી તે આત્મા છે; શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છે. આત્મા, પરમાત્મામાં કેવી રીતે લીન થઈ જાય છે; જીવ જીવપણું ત્યજી દઈ શીવ કેવી રીતે બને છે; દ્વૈતભાવને ત્યજી દઈ અદ્વૈતાનંદનો અલબ્ધ લાભ શી રીતે લઈ શકાય છે; ગોપી કૃષ્ણમય કેવી રીતે બની જાય છે તે બધું રાસલીલામાં છે. આત્મા સત્યલોકપરથી, પરમાત્મામાંથી વિશ્વનો અનુભવ લેવાને જૂદો પડે છે; તે તપલોક, જનલોક, મહર્લોક, સ્વર્ગલોક, ભૂવર્લોકમાંથી પસાર થઈ, તેમાંના અનેક અનુભવોને મેળવતો મેળવતો, પોતાના ચૈતન્યરૂપ પ્રકાશને અનેક ભૂમિકાઓના પદાર્થોના રસમાં લુપ્ત થવા દઈ, તે ભૂલોકપર આવે છે. આ લોકપર તે વિશ્વમાંના પ્રત્યેક પ્રકારનો અનુભવ લેવા માટે જડ તેમજ વનસ્પતિ આદિ પદાર્થોમાં ભળી

જાય છે; એટલે કે પથર, ગિરિ, નદી, વૃક્ષ આદિ જડ તેમજ વનસ્પતિ પદાર્થોમાં તે દાખલ થાય છે, વિધવિધ પ્રકારનો આનંદ મેળવવા તે વિધવિધ પ્રકારના પદાર્થોને ખાજે છે. તેનું ચૈતન્ય, તેની આત્મજ્યોતિ-જડ પદાર્થોના આંદોલનોમાં દબાઈ જાય છે. તે પોતાનું આત્મભાન વિસરી જાય છે અને બહિર્મુખ બને છે. જડ પદાર્થોમાં આત્મા કેટલોક કાળ વીતાડે છે; ત્યાંનો અનુભવ-આનંદ લેવાઈ રહ્યો એટલે ત્યાંથી કંટાળી, પ્રાણી દેહમાં દાખલ થાય છે; ત્યાં પણ કેટલોક સમય વીતાડે છે, અનુભવ મેળવે છે; તે દેહમાં મળતાં આનંદ અને દુઃખ ભોગવે છે, અંતે તે માનવદેહમાં પ્રવેશે છે. જીવ પ્રથમ માનવદેહમાં સુખ મેળવવાની આશા રાખે છે; તે સુખ મેળવવા અનેક પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે; પદાર્થો પ્રાપ્ત કરવામાં અનેક દુઃખો સહન કરે છે; લાલસા તૃપ્ત કરવા માટે નિશ્ચિન મચ્યો રહે છે; બાહ્ય પદાર્થોથી પ્રથમ તો ક્ષણિક આનંદ થાય છે. પરંતુ અંતે દુઃખનો વર્ષાદ વરસે છે; નિત્યાનંદ મળતો નથી, તેથી બાહ્ય પદાર્થો પરની પ્રીતિ ન્યૂન થાય છે. ‘આ બાહ્ય પદાર્થો મને કદિ આનંદ આપી શકે તેમ નથી.’ તે પ્રમાણે સમજી પોતે પોતાપણું જોવા માટે, અંતરનો આનંદ લેવા માટે, પદાર્થોથી કંટાળી જઈ, પોતાના સત્યસ્વરૂપનું શોધન કરવા ઇચ્છે છે. આ સ્થિતિએ જ્યારે જીવ પહોંચે છે, એટલે કે જ્યારે પૃથ્વીની કોઈપણ વસ્તુ, નિત્યાનંદ કે જેની તે શોધ કરે છે, તે આપી શકતી નથી; અને જ્યારે ચૈતન્યને જોવા માટે-આત્મજ્યોતિ પ્રગટાવવા માટે-જીવ આતુર બને છે, તેને તે પ્રકારની તાલાવેલી લાગી રહે છે ત્યારે તેના પ્રવૃત્તિ માર્ગનો અંત આવે છે અને નિવૃત્તિ માર્ગની શરૂઆત થાય છે. હવે બહિર્મુખ મટી તે અંતર્મુખ બને છે; હવે તે પોતાનો અંતરનો આનંદ શોધવા પ્રયાસ કરે છે. હવે તેનું આંતર જીવન બદલાઈ જાય છે; તે

વિચાર કરે છે, પણ ઉત્કૃષ્ટ; તે ઇચ્છા રાખે છે, પણ શુભ; તે કર્મ કરે છે, પણ સારાં; પોતાનાં કર્મ, ઇચ્છા અને વિચારનું શું પરિણામ આવશે તેની તેને દરકાર રહેતી નથી; માત્ર કર્મ કરવાં જોઈએ તે માટે તે કર્મ કરે છે, પણ તેનાં પરિણામ-ફળ માટે તે બંધાતો નથી. તે સર્વ શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરે છે. તેની ઇચ્છા અહિંયા રહેવાની નથી. પુનઃ તાતના ભુવનમાં-પવિત્ર પિતાના ગૃહ તરફ જવાની તેની ઇચ્છા છે, પ્રભુને પોકાર પાડી બોલાવે છે, એટલે તાત-પિતા-પ્રભુ-કૃષ્ણ બંસી નાદ કરે છે-વેણુગીત લલકારે છે-આત્મધ્વનિ થાય છે. ગોપી-જીવ ગાંડો ગાંડો બની જાય છે, પ્રભુને-શ્રીકૃષ્ણને મળવા ગોપી ગૃહકાર્ય ત્યજી દે છે અને ઘેલી ઘેલી બની રાધા રમણને મળવા વનમાં દોડી જાય છે-જીવ બાહ્ય ક્રિયાઓ ત્યજી દે છે અને ઘેલો ઘેલો બની પ્રકૃતિના પતિને, પરમાત્માને શોધવા હૃદય વનમાં નીકળી પડે છે. ંહાલા ભક્તજનો! કૃષ્ણ નામપર વારી જનારા રસીલાઓ! પરમાત્મામાં લીન થઈ જવાની જીવની વૃત્તિની આ સ્થિતિ તે રાસકીડાના પ્રારંભની સ્થિતિ છે. શ્રીકૃષ્ણના જન્મ પર્યંતથી રાસકીડાના પ્રારંભ તથા સમયની સ્થિતિ તે, જીવના પ્રવૃત્તિ માર્ગને ત્યજી દઈ આત્મશોધન માટેના પ્રયાસની સ્થિતિ છે. આત્મશોધન કરવામાં કેટલી કેટલી મુશીબતો વેઠવી પડે છે, કેવા કેવા માઠા પ્રસંગો આવે છે તેનું જો વર્ણન કરવા જઈએ અને શ્રીકૃષ્ણની બાળકીડાના પ્રસંગો-પૂતનાવધ, અઘાસુર, બકાસુર આદિ અસુરોનાં વધ, ગોવર્ધનનું તોળવું, વસુદેવ આદિ-નું વર્ણન કરી તેના આધ્યાત્મિક રહસ્ય સાથે તેનો મુકાબલો કરતાં જઈએ તો રાસકીડામાં રહેલું સર્વ આધ્યાત્મિક રહસ્ય સહજ સમજાઈ જાય; પણ લેખ અત્યંત લાંબો થઈ જાય અને પ્રસ્તુત વિષયને ત્યજી દઈ આડે રસ્તે દોરવાઈ જવાય તેટલા માટે તે બાબતને પડતી મૂકી દઈએ અને રાસકીડાની બાબતપર વિચાર કરીએ.

આધ્યાત્મિક રહસ્ય

શ્રીકૃષ્ણે-પરમાત્માએ બંસીનાદ-આત્મધ્વનિ કર્યો; ગોપીને-આત્માનો ચમકારો થયો; ગોપી હર્ષાશ્રુ પાડવા લાગી-આત્મા આનંદથી અશ્રુ સારવા લાગ્યો; ગોપીએ ગૃહકાર્ય ત્યજી દીધું-આત્માએ બાહ્ય ક્રિયાઓનો ત્યાગ કર્યો; ગોપી વનમાં દોડી ગઈ, સારધારમણને માટે-આત્મા હૃદય વનમાં દોડી ગયો, પ્રકૃતિ પતિને માટે. ‘હે કનૈયા, હે કનૈયા.’ પોકાર કરતી ગોપી કૃષ્ણપ્રતિ દોડવા લાગી. ‘હે પરમાત્મા, હે પરમાત્મા’ પોકાર કરતો આત્મા પ્રભુને શોધવા લાગ્યો. વૃંદાવનની કુંજગલીમાં શ્રીકૃષ્ણને મળવા-ભેટવા ગોપી મુરલી નાદને આધારે આધારે દોડી ગઈ; હૃદય વનની દિવ્ય, પ્રેમ ગલીમાં પરમાત્માને મળવા-ભેટવા આત્મા બ્રહ્માનંદને આધારે આધારે દોડી ગયો. ગોપી કૃષ્ણને સ્નેહ વર્ષાવતી જોવા લાગી; આત્મા પરમાત્માને દિવ્ય સ્નેહ-ઝરણાંમાં સ્નાન કરાવતો તેને નિરખવા લાગ્યો. કૃષ્ણે ગોપીની ચિકિત્સા કરવા માટે, પોતાનો સંગ ત્યજી દઈ, વૃજમાં પાછા જવાને કહ્યું. પરમાત્માએ જીવની ચિકિત્સા કરવા માટે, દિવ્ય સંગ ત્યજી દઈ, વિશ્વની બાહ્ય વસ્તુઓમાં પાછા જવાને કહ્યું. ગોપી ગળગળી થઈ ગઈ, વૃજમાં ગઈ નહિ પણ કૃષ્ણને વળગી પડી, બાઝી પડી. આત્માએ વિશ્વની બાહ્ય વસ્તુઓમાં પુનઃ લીન થવાનું પસંદ ન કર્યું, પણ પરમાત્માને વળગી પડ્યો-તેનામય થઈ ગયો. શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન્ ગોપીને રમાડવા લાગ્યા તેથી ભગવાન્ તરફથી સન્માન મેળવતી એવી ગોપી પૃથ્વી ઉપર પોતાને સર્વ સ્ત્રીઓ કરતાં ઉત્તમ માનવા લાગી એટલે બ્રહ્માને તથા રૂદ્રને પણ વશ કરનારા ભગવાન્ તે ગોપીના સ્વતંત્રપણાના મદને તથા અભિમાનને જોઈને, તે ઉતારવા માટે તેઓના પર ~~અસહ્ય~~ થવા માટે, ત્યાંજ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા; પરમાત્માના જોખામાં ગેદ કરતો આત્મા અન્ય આત્માઓ કરતાં પોતાને

ઐષ્ઠ માનવા લાગ્યો; આત્માના અહંભાવનો નાશ થાય અને તેને શીખવી રહેલો એક ઉત્તમ પાઠ શીખે, તેવા શુભ આશ-મયી પરમાત્મા પણ અંતર્યામી થઈ ગયા-પ્રકાશવા માંડેલી આત્મજ્યોતિ અંધ પડી ગઈ, અદૃશ્ય થઈ ગઈ; અને ગોપીની જેમ આત્મા પણ એકલો થઈ રહ્યો.

અધ્યાત્મજ્ઞાનની તૃણથી પીડાતા જીજ્ઞાસુઓ ! શ્રી કૃષ્ણ પ્રેમની ઝાંખી કરવાની લાલસા ધરાવનારા સન્તો અને સાધ્વીઓ ! ગોપી પૂર્ણ રીતે કૃષ્ણમય બની જાય, આત્મા સંપૂર્ણ રીતે પરમાત્મ સ્વરૂપ બની જાય, તે પહેલાં આ પ્રકારની ચિકિત્સાની, પરીક્ષાની આવશ્યકતા રહે છે. શ્વેત મંદિરના પુનરીઓ (Brothers of the White Lodge) કહે છે કે પ્રત્યેક દિક્ષા (Initiation) લીધેલા સન્ત વા સાધ્વીનું (પવિત્ર મંદિરમાં આવે તે પહેલાં, વિશ્વમૂર્તિની ઝાંખી થાય તે પહેલાં) ત્રિલોકીનું અંધન તોડવા માટે, મોક્ષનો માર્ગ ખુલ્લો થાય તે માટે, ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત થાય તે માટે, ‘ આત્મવત્ સર્વ ભૂતેષુ ’નું ચથાર્થ જ્ઞાન, અનુભવ સહિત થાય તે પહેલાં, દિક્ષિતની ચિકિત્સા થાય છે, પરીક્ષા લેવાય છે. જે તે પરીક્ષામાં વિજયી નીવડે તો તેને માટે વિશ્વમંદિરનાં દ્વાર ખુલ્લાં થાય, મોક્ષ-પ્રાપ્તિનો માર્ગ સરળ બને, ઉચ્ચપદ પ્રાપ્ત કરે, ત્રિલોકીનું અંધન ત્રુટે, જન્મ મરણના ચક્રાવામાં ગોથાં મારવાનું અંધ થાય અને વિશ્વના સર્જનહાર સાથે એકતાર થવાય, પ્રભુમય થવાય.

જીવની કસોટી.

મહાન ઋષિ મુનિનાં સંતાનો ! આત્મા માટે તે સમય કેવી કટોકટીનો છે તેનું વર્ણન શી રીતે થાય ! તેના કટોકટીના સમયમાં અનેક આત્માઓ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે; આત્મશોધન ત્યજી દીધું છે; યોગબ્રહ્મ થયા છે; નિર્જળતાને લીધે પુનઃસંસારમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યા છે. આ પરીક્ષા કેટલી બધી દુસ્તર છે તેને

માટે શ્રી ભગવાને પોતે શ્રીમદ્ ભગવત્ ગીતામાં કહ્યું છે કે મને પામવાને અસંખ્ય માનવીઓમાંથી થોડાજ પ્રયત્ન કરે છે અને તે પ્રયત્ન કરનારા થોડાઓમાંથી કોઈ વિરલ આત્મા મને પ્રાપ્ત કરે છે. ભાવાર્થ કે દુનિયાપરના અસંખ્ય આત્માઓમાંથી થોડાજ આત્મા પ્રવૃત્તિ માર્ગપરના બહારથી શુભ દેખાતા પણ અંતે અશુભ કરનારા પદાર્થોપરનો મોહ ત્યજી દે છે. ક્ષરને ત્યજી દઈ અક્ષરને માટે પ્રયત્ન કરે છે અને તેવો પ્રયત્ન કરનારાઓમાંથી આવી કટોકટીની કસોટીને સમયે અનેક ભ્રષ્ટ થાય છે, નિષ્ફળ નિવડે છે; માત્ર કોઈ વિરલ આત્મા જ તે પરીક્ષાને પસાર કરી પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરે છે; ગોપીની-આત્માની, કૃષ્ણ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા-આત્મજ્યોતિ અદૃશ્ય થઈ ગઈ, તે સમયની સ્થિતિનું યથાર્થ વર્ણન કરવું, તે મારા જેવા ક્ષુદ્ધલક પ્રાણીની કલમથી બની શકે તેમ નથી. મહા મુશીબતે શોધીને હાથમાં આવેલો હીરો જ્યારે ચોર લુંટી જાય, અતિ તૃષાથી પીડાએલને જળનો ખ્યાલો મળે અને ખ્યાલામાંનું જળ પીવાને ભાગ્યશાળી બને તે પહેલાં જળ ઢોળાઈ જાય, સાત દિવસ સુધી જેને સુકા રોટલાનો કકડો પણ ન મળ્યો હોય તેને દુધપાક, મીઠાઈ આદિથી ભરપૂર થાળ મળે અને ખાવાનું શરૂ કરે તે પહેલાં અમૃત અન્નમાં કોઈ ઝેર ભેળવી જાય, આંધળાને લાંબા સમયથી ખોએલ ચક્ષુ પાછી મળે અને ચક્ષુવડે સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોવાનો આનંદ દ્યે, તે પહેલાં ચક્ષુને કોઈ કટારવડે ભોંકી નાંખે, ત્યારે તે માનવીની જે પ્રકારની દુઃખમય સ્થિતિ થાય છે તેના કરતાં પણ લાખો ગણી, અરે! કરોડો ગણી દુઃખમય સ્થિતિ ગોપીની-આત્માની છે. જેને માટે સંતાન ત્યજ્યાં, ધરખાર છોડી દીધાં, પતિસ્નેહ વિસારી દીધો, તે કૃષ્ણ હાથમાં તાળી દઈ, આનંદ આપી, અંતર્ધ્યાન થઈ જાય ત્યારે ગોપી રડવા લાગેજ, તેને દુઃખ થાયજ. જે આત્મજ્યોતિ માટે સંસારના અનેક ભોગો

ત્યજી દીધા, અનેક મુશીબતો વેડી, કામ, ક્રોધ, અનેક આંતર
રિપુઓને સંહારવામાં અનેક પ્રકારની મુંઝવણો વેડી, તે આત્મ-
જ્યોતિ જ્યારે પ્રકાશ આપી આત્માને પુનઃ અંધકારમાં છોડી
દે ત્યારે આત્માને જ્ઞાનિ થાયજ. ગોપી કનૈયાના નામનો પોકાર
કરતી કરતી ઘેલી થયેલી તે વૃક્ષને, નદીને, મૃગબાળને, લતાને,
યથોદાનંદન માટે પૂછતી : પૂછતી વનમાં ફરવા લાગી; ભગ-
વાનના માર્ગને શોધતી ગોપીએ ભગવાનનાં પગલાંને કોઈ સ્ત્રીનાં
પગલાંની સાથે સેજસેજ થયેલાં દીઠાં તે જોઈ ગોપી આતુર થઈ
બોલી ઉઠી કે, અરેરે ! ગોવિંદ ભગવાન મારો ત્યાગ કરીને તે
ગોપીને લઈ એકાંતમાં ગયા છે, આ ગોપીએ ભગવાન શ્રીહરિની
ખરેખર આરાધના કરેલી હોવી જોઈએ. “ શ્રી કૃષ્ણ ભગવાન
પોતાથી જ પ્રસન્ન થનારા પોતાના વિષે રમનારા અને સ્ત્રીઓથી
લલચાય નહિ તેવા હતા. તોપણ કામી પુરુષોની દીનતા દર્શા-
વવા માટે તે સ્ત્રીની સાથે રમતા હતા. ભગવાન જેને એકાંતમાં
લઈ ગયા હતા તે ગોપી બીજી ગોપીઓ કામનાવાળી છતાં
પણ તેઓનો ત્યાગ કરીને ‘ આ પ્રિય કૃષ્ણ મને અનુકૂળ રહે
છે, ’ એવો વિચાર કરીને તે સર્વ સ્ત્રીઓમાં પોતાને ઉત્તમ
માનવા લાગી. પછી વનપ્રદેશમાં આગળ જઈને તે ગર્વિષ્ઠ સ્ત્રીએ
શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું, ‘ હું ચાલી શક્તિ નથી. જ્યાં આગળ તમારી
રચિ હોય ત્યાં મને લઈ જાઓ. ’ આ પ્રમાણે કહ્યું એટલે શ્રી
કૃષ્ણે તે પ્રિયાને કહ્યું કે, ‘ મારા ખભા ઉપર બેસ. ’ પછી સ્ત્રી
જેવી શ્રીકૃષ્ણના ખભા ઉપર બેસવા ગઈ કે શ્રીકૃષ્ણ અંતર્યામી
થઈ ગયા અને પેલી ગોપી મનમાં પશ્ચાતાપ કરવા મંડી. ‘ હે
નાથ ! હે રમણ ! હે પ્રિય ! હે મહાલુબાવાળા ! તમે ક્યાં છો ?
હે સખા ! તમારી આ રાંક દાસીને સમીપમાં દર્શન આપો. ’
એટલામાં ભગવાનના માર્ગની શોધ કરતી પેલી ગોપીઓ વનમાં

ફરતી ફરતી આવતી હતી; તેઓએ પાસેના લાગમાં પ્રિયના વિરહથી ગભરાએલી અને દુઃખી થયેલી પોતાની સખીને દીઠી. દુઃખી થયેલી સખીએ લગવાનું શ્રીકૃષ્ણ પાસેથી પોતાને મળેલું માન તથા હુષ્ટતાથી મળેલું અપમાન કહી બતાવ્યું. તે સાંભળીને ગોપીઓ ઘણું આશ્ચર્ય પામી. ” જીવ પરમાત્માના નામને પોકાર કરતો કરતો હૃદયવનની લક્ષિતરૂપ કુંજલડીમાં તેને શોધવા લાગ્યો. તે જીવે પોતાના જેવા અનેક જીવોને પરમાત્માની શોધ કરતા જોયા. દિક્ષિત થએલા જીવો તે લક્ષિતરસમાં તરખોળ થએલા એક જીવને આધ્યાત્મિક પ્રદેશના મહાન માર્ગ પર આગળ વધતો જોઈને વિચાર કર્યો કે ખરેખર ! તે આત્માને પરમાત્મામાં લગની લાગી છે. પરંતુ અક્ષોસ ! દિક્ષાનું અમુક દ્વાર ઓળંગી તે આત્મા પાછળ રહેલાં જીવ કરતાં પોતાની જાતને શ્રેષ્ઠ માનવા લાગ્યો, “ પરમાત્મા-ગુરુની મારા પર સંપૂર્ણ કૃપા છે, બીજા પર નહિ, હું તેને વિશેષ વહાલો છું, હું સત્ય ભક્ત છું, જ્ઞાનયોગી છું, કર્મયોગી છું; મારો યોગ ઉત્તમ છે. ” બસ, થઈ રહ્યું; અહંકાર તત્ત્વે તેનું પતન કર્યું; આત્માની હૃદયથી પરમાત્મા-ગુરુ અંતર્ધ્યાન થઈ ગયા અને આત્માનું અધઃપતન થયું અને તે જીવ તરફની સ્થિતિ સાથે સ્થિતિનો અનુભવ કરવા લાગ્યો, તેને પરિતાપ થવા લાગ્યો. પરમાત્મા-ગુરુ તરફથી મળેલી કૃપા તથા પોતાના અહંકાર વડે પરમાત્માનો વિયોગ થયો તે કહી બતાવ્યો તે સાંભળીને ગોપીઓ-જીવો ઘણું આશ્ચર્ય પામ્યા. તેને પણ પોતાની ભૂલની-દોષની સમજ પડી, પોતે બીજા જીવો કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, એ વિચારે મને પ્રભુથી-પરમાત્માથી અળગો કર્યો છે તેનું તેને ભાન થયું; તેને પરિતાપ થવા લાગ્યો; પોતેજ પોતાના પગપર કુહાડો માર્યો છે તેનું તેને ભાન થયું, ગોપીને-આત્માને સ્વદોષનું ભાન થયું. આત્મા (મન) આત્માનો મિત્ર છે તેમજ રિપુ પણ છે તેનું યથાર્થ અનુભવ

સહિત જ્ઞાન થયું; એક વખત ઠેસ વાગી, હવે પુનઃ તે પ્રકારની ભૂલ ન થાય તે માટે, અહંકાર-અભિમાન-મદ ન આવી જાય તે માટે 'હું બીજા કરતાં શ્રેષ્ઠ છું, મારાપર ગુરૂની-પ્રભુની કૃપા વિશેષ છે.' એવી વિચાર સ્ફુરણા પુનઃ ન થાય તે માટે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો.

ગોપી-આત્મા મુરલીનાદ-ગુપ્ત નાદ (Voice of the Silence) સાંભળવા માટે, માર્ગપરનો પ્રકાશ (Light On The Path) જોવા માટે, શ્રીકૃષ્ણને પરમાત્માને-ગુરૂને ચરણે (At The Feet Of The Master) બેસવા માટે, તલપાપડ થવા લાગ્યો; પુનઃ કૃષ્ણદર્શન-પરમાત્માના દર્શન માટે પ્રબળ ઈચ્છા થવા લાગી.

શુભિયલ શુજરાતના કર્મમાર્ગ, જ્ઞાનમાર્ગ કે ભક્તિમાર્ગપર પ્રવાસ કરનારા સ્નેહાળ સાધુજનો અને સાધ્વીઓ ! કદાચ આપના હસ્તમાં જે ગુરૂ કૃપાથી અમૃતથી ભરેલો સુંદર પ્યાલો હોય તો તેમાં અભિમાન-અહંકારનું વિષ ન ભળી જાય તેની સંભાળ રાખજો, નહિ તો તમને ગોપીની જેમ પરિતાપ કરવાનો સમય આવશે. શ્રીકૃષ્ણનો દિવ્ય મુરલીનાદ-પરમાત્માનો બ્રહ્મનાદ શ્રવણ કરવાને આપણે ક્યારે ભાગ્યશાળો થઈશું !!!

સ્વદોષ ભાન.

પ્રિય જ્ઞાસુ બન્ધુઓ અને ભંગિનીઓ ! ગોપીને-આત્માને સ્વદોષનું ભાન થયું; ઠેસ વાગી. અહંભાવથી (Egoism) પ્રભુ-કૃષ્ણ દૂર રહે છે, માન અપમાનથી પરમાત્મા વેગળા રહે છે, તે પ્રકારના જ્ઞાનનો યથાર્થ અનુભવ જીવને-ગોપીને થયો. મુરલીનાદ-ગુપ્તનાદ માટે, માર્ગપરના પ્રકાશ માટે પ્રિયના ચરણ પાસે બેસી પ્રિય મૂર્તિનું ધ્યાન ધરવા માટે તિવ્ર જ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ; વિરહાગ્નિમાં ગોપી બળવા લાગી. સુખ, દુઃખ, માન, અપમાન, હર્ષ, શોક, આનંદ, પરિતાપ આદિ દ્વંદ્વના પાઠો શીખતો શીખતો માનવી પ્રભુને પહોંચે એવી કંઈક વિશ્વનો

અતૌકિક રચના છે; અગર જોકે સુખ, દુઃખ, માન, અપમાન, હર્ષ, શોક, આનંદ, પરિતાપ એ એકજ વસ્તુની બે બાબુ છે, ભિન્ન ભિન્ન વસ્તુઓ નથી. એ એકયનું જ્યારે ભાન થાય ત્યારેજ માનવી સત્વર પ્રભુના રસ્તાપર આગળ પ્રયાણ કરે; અને ત્યાંસુધી અજ્ઞાન અંધકારમાં ગોથાં ખાધાં કરે, અનેક ભૂલો કરતો રહે. “શ્રીકૃષ્ણ-પરમાત્મા પ્રતિનું મારે માન કેવું કે અપમાન કેવું ?” એ વિચાર હવે ગોપી-જીવના હૃદયમાં ઉપસ્થિત થયો અને તેની ચિત્તભૂમિપર હવે સત્યજ્ઞાનનો પ્રકાશ પડવાની તૈયારી થવા લાગી.

હૃદયસંગીત.

સુવર્ણ ઉત્તમ પ્રકારનું છે કે નહિ તે માટે તેને અગ્નિમાં નાંખવામાં આવે છે; હીરો ઉત્તમ પ્રકારનો છે કે નહિ તે માટે તેની ચિકિત્સા કુશળ ઝવેરી પાસે કરાવવી પડે છે; ચંદન સાડું છે યા ખરાબ છે તે જોવા માટે તેને ઘસવું પડે છે; કોઈપણ વસ્તુ તેવી ઉત્તમ પ્રકારની છે કે નહિ તે નિશ્ચય કરવા ચિકિત્સા-પરીક્ષા કરવાની આવશ્યકતા છે. ગોપીનો પ્રેમ, શુદ્ધ, સાત્ત્વિક, ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો છે કે નહિ તે જોવા માટે તેને વિરહાનલમાં નાંખી દેવામાં આવી; આત્માને આત્મજ્યોતિ માટે ખરેખરી ધૂન મચી રહી છે કે નહિ તે માટે માયાની ભઠ્ઠીપર નાખવામાં આવ્યો; પરન્તુ ગોપી કૃષ્ણને વિસરી ગઈ નહિ, આત્મા જ્યોતિને વિસરી ગયો નહિ. એક સમયના મિષ્ટ ફળનો ઉત્તમ સ્વાદ, મનોરંજક સંગીતનો દિવ્ય નાદ, રંગબેરંગી ચિત્રનું શુભ દર્શન, નાનુક કોમળ પુષ્પનો સુગંધીમય પમરાટ કે પ્રિય જનનું હૃદયપૂર્વકનું ભેટવું તે પણ કદિ વિસરાતું નથી તો ગોપી કૃષ્ણનો આનંદ વિસરી જાય, આત્માના સ્મરણપટ પરથી જ્યોતિ દૂર થાય તે કેમ બને ? એક સમયની લાગી ગયેલી લાગની-તાલાવેલીનો આનંદ તે કેમ વિસરાય ? વિરહા-

નલથી બળતી ગોપીએ ગીત લલકાર્યું, કૃષ્ણના નામનો, કનૈયાના નામનો પોકાર કરવા લાગી. અરે ! તે ગોપીકાગીતમાં કેટલો બધો ગૂઢ અર્થ સમાયેલો છે ! ગોપી પોકાર કરે છે અથવા મીઠડું ગીતડું ગાય છે કે “ હે અચ્યુત ! અમે, પતિ, પુત્ર, સંબંધીઓ, ભાઈઓ તથા નાતિલાઓનું ઉલ્લંઘન કરીને તમારી પાસે આવ્યા છીએ; તમારાં ગીત ઉપર મોહિત થયા છીએ તે તમે અમારા આવવાનાં કારણને જાણો છો. અરે કપટિ ! રાત્રિને વળતે તમારા વિના બીજો કયો પુરૂષ સ્ત્રીઓનો ત્યાગ કરે ? એકાંતમાં થયેલી સંકેતની વાતચીત, તેથી થયેલો પ્રેમનો ઉદય, તમારું હસતું મુખકમળ, પ્રેમપૂર્વક જોવું અને લક્ષ્મીના સ્થાનરૂપ તમારું મોટું ઉરસ્થળ, આ સર્વ તરફ દૃષ્ટિ કરતાં અમને વારંવાર અત્યંત ઈચ્છા થાય છે અને અમારું મન મોહ પામે છે, ... પોતાના ભક્તોના હૃદયના રોગને જે ઔષધ નાશ કરે છે તે શુભ્ત ઔષધ તમેજ જાણો છો: ” અર્થ:-આત્મા પરમાત્મા પ્રતિ પોકાર કરે છે અથવા પોતાનું હૃદયસંગીત લલકારે છે કે-હે પરમાત્મન ! હે વિભુ ! હે પિતા ! હે તાત ! હું, બહાલી સ્ત્રી, પ્રિય બાળક, પ્રેમીલાં સ્વજનો આદિનો ત્યાગ કરી આપની પાસે આવ્યો છઉં; તમારી મોરલીના ઘેરા બ્રહ્મનાદ પર હું મોહિત થયો છઉં; શ્યામવર્ણા માયા રાક્ષસીના સપાટામાંથી છટકી, નિવૃત્તિ, માર્ગના શાંત પંથપર આપના અનંત ધામ પ્રતિ આવવાના કારણને તમે સારી રીતે જાણો છો. હે પિતા ! અજ્ઞાન અંધકારમાંથી બહાર નીકળવાને કાંકાં મારનાર અને અને માયાસ્ત્રીના મોહપાશમાંથી છૂટવાને વલખાં મારનાર જીવ, આપ સિવાય બીજા કયા પુરૂષને વળગી રહે ? શું આપ મારો ત્યાગ કરશો ? સમાધિસ્થ દશામાં બેસીને હૃદયની કુંજગલીમાં ઘૂંચેલી એકરૂપ થવાની સંકેતની વાતચીત, તેથી મારા અંતઃકરણમાં થયેલો પૂર્ણ પ્રેમનો ઉદય; એ બધું જ્યારે જ્યારે હું

સંભાઈ છું, ત્યારે ત્યારે હું શાંતિ રસમાં તરબોળ થાઉં છું, પરંતુ પૂર્ણ શાંતિ ક્યાં છે ? હે પ્રિયજન ! મારા હૃદયના રોગના ગુપ્ત ઔષધને આપ સારી રીતે જાણો છો; ગુપ્તનાદ કરો-પ્રક્ષનાદ કરો-મીઠી મધુરી વાંસળી વગાડો એટલે હું તમારી પાસે આવી પહોંચું. પરંતુ પ્રભુ શું તેમ સત્વર આવે તેમ હતા અને કદિ પણ સત્વર આવે છે ખરા ! માનવીને હૃદયમાં પોતાને માટે સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે એવી જ્યારે પૂર્ણ ખાત્રી પ્રભુને થાય છે, ત્યારે જાતે આવે છે. દુર્યોધનના લયથી ધ્રુજતી, સિંહ જેવા પરાક્રમી પણ વચનને ખાતર-સત્યને ખાતર મૃગલાં જેવા દેખાતા પાંચ પાંડવો પ્રતિ નજર કરતી, કૌરવોની સભામાં સહાયને માટે પોકાર કરતી, દુઃશાસનથી જેનાં વસ્ત્ર તાણવામાં આવતાં હતાં તેવી નગ્ન થઈ જવાથી લજ્જા જશે તેવી ભીતિથી આંસુડાં પાડતી, પાંચાલી-દુપદસુતા-કૃષ્ણાને પ્રભુએ ક્યારે સહાય કરી ? જ્યારે પાંચાલીની દૃઢ શ્રદ્ધાં જોઈ, જ્યારે કૃષ્ણાનો સહાય માટે અંતરનો નાદ ગાળી રહ્યો, જ્યારે દુપદસુતાએ બીજા કોઈ પર પણ અડગ શ્રદ્ધા રાખી નહિ, પણ માત્ર કૃષ્ણ પર સર્વસ્વ મૂકી દીધું ત્યારેજ કૃષ્ણ સહાય થયા, ત્યારેજ દ્રૌપદીને વસ્ત્ર પૂરાં પાડ્યાં અને ત્યારેજ લજ્જા રહી. પ્રભુ સત્વર આવતાજ નથી. કુરુક્ષેત્રમાં લડવાને તત્પર થયેલી બન્ને સેનાઓની વચમાં ઊભા રહેલા રથમાં બેઠેલ અર્જુનને પ્રભુએ ક્યારે ખરી સહાય કરી-ક્યારે સત્ય જ્ઞાનનું દાન કર્યું-ક્યારે ગુપ્ત જ્ઞાનનો ખજાનો ખુલ્લો કરી દીધો ? જ્યારે ગાંડીવધારીએ “ શિષ્યં સ્તેહં શાધિ સાં ત્વાં પ્રપન્નમ્ । ” એ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા; જ્યારે ગુડકેશે શ્રીકૃષ્ણ પર સર્વ ખાખતો મૂકી દીધો, જ્યારે તેના પર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ મૂક્યો ત્યારે જ શ્રીકૃષ્ણ સહાય કરી. જ્યારે હૃદયનો નાદ નીકળે છે, અંતઃ કરણનો ધ્વનિ ગાળી ઉઠે છે, પ્રભુ પર સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા થાય છે ત્યારે જ પ્રભુનાં દર્શન થાય છે, અરે ! પ્રભુ પોતે પણ દોડ્યા આવે છે.

અંતીમ પરીક્ષા.

આત્મા પ્રકાશ તથા અંધકાર વચ્ચે ગોથાં ખાવા લાગ્યો; માયાના પ્રદેશમાં પુનઃ વિહરવાની તેની વૃત્તિ થઈ નહિ; કાળા મેઘમાંથી અણુધાર્યો વીજળીનો ઝબકો આવ્યો ન આવ્યો એમ અલોપ થઈ જાય તેવા સૃષ્ટિના સંબંધ સાથે હૃદયની લગની લાગી નહિ; વાયુના વેગથી જલધિના જળમાં; સુંદર વમળ ગુંથાય છે અને પુનઃ અનિલના સપાટે ક્ષણમાત્રમાં ચુંથાઈ જાય છે તેવી વિશ્વની મોહનીપર મોહ આવ્યો નહિ; રેતીના ગંજમાં જેવું જળખિંદુ છે તેવાં પાર્થિવ સુખ છે એવું માની લીધું. પાર્થિવ દુઃખો અંધકારના ઉદરમાંના જ્રમણના ભૂતો છે એવું સ્પષ્ટ માની લીધું; અલખની પૂન મચાવવા હૃદયમાં તાલાવેલી લાગી રહી; પુનઃ આત્મજ્યોતિ-પ્રજ્ઞજ્યોતિનાં દર્શન ક્યારે થાય-આવા ગાઢ અંધકારમાંથી ક્યારે છૂટકારો થાય તે માટે તેનો જીવ તલપાપડ થવા લાગ્યો. હવે તેની ચિત્તભૂમિપર મોહનું સામ્રાજ્ય નહોતું, પરંતુ વિવેકનું સામ્રાજ્ય હતું; કામરૂપી નાગ ફરતો ન હતો પણ શુદ્ધ સાત્વિક પ્રેમનો કલાપી કેકારવ કરતો હતો; અનેક દુર્ગુણોની લતાઓ નષ્ટ પામી હતી અને તેની જગ્યાએ દયા, આશા, મધુરતા અને પ્રીતિની વેલો ઉગી હતી; કપટ, અજ્ઞાન, ક્રોધ અને લોભના ગંદા ખાખોચીઆં દષ્ટિએ પડતાં ન હતાં પણ સરળતા, શાંતિ, ઉદારતા અને જ્ઞાનનાં ઝરણાં વહેતાં હતાં; કામદેવનું સંગીત બંધ થયું હતું અને પ્રજ્ઞનાદ ગવાતો હતો; હવે માયાદેવીનો મોહોત્પાદક સિતાર બંધ થયો હતો અને દેવી પ્રકૃતિરૂપી કોયલડીના ટોકારનો પ્રારંભ થયો હતો. અત્યારે ગોપીની-આત્માની સ્થિતિ અંધકાર અને પ્રકાશ વચ્ચેની હતી; એક બાજુ ક્ષણભંગુર દુનિયા અને બીજી બાજુ કૃષ્ણ-પરમાત્મા પરનો પ્રેમ; મર્ત્યલોક અને ચિરંજીવલોક વચ્ચે, ક્ષર અને અક્ષર વચ્ચે, પ્રકૃતિ અને પુરૂષ વચ્ચે, ક્ષણિ-

કાનંદ અને નિત્યાનંદ વચ્ચે લટકતી સ્થિતિ હતી. આ પરીક્ષાનો-
 ચિકિત્સાનો કટોકટીનો સમય હતો. પરીક્ષા સમયે ચૈર્ય રખાય,
 પોતાના અંતીમ ઉદ્દેશ ન મૂકાય, કરેલી મહેનત વ્યર્થ ન બાય તે
 માટે ગોપી-આત્મા તપ્સર હતા. (આ સમયની સ્થિતિનું વર્ણન
 હોર્ડ લીટને તેના સુંદર “Zanoni” નામના નોવેલમાં કર્યું છે
 તથા આપણા પવિત્ર પુરાણ રચનારાઓએ કેટલીક કથાઓમાં
 વાર્તારૂપે કર્યું છે.) અનેક પ્રકારથી વિલાપ કર્યા છતાં પણ
 કૃષ્ણનાં દર્શન ન થયાં તો પણ ગોપી ગૃહ તરફ ગઈ નહિ,
 ચમુના તટપર કૃષ્ણના પ્રિય નામનો મીઠડો પોકાર કરતી બેઠી,
 કેટલો બધો વિશુદ્ધ પ્રેમ ! ! ! અનેક પ્રયત્નો કર્યા છતાં પણ
 પ્રહ્લ્લજ્યોતિનાં દર્શન ન થયાં તો પણ આત્માએ સંશોધનનો
 ત્યાગ ન કર્યો. વિશ્વ તરફ હૃદય ન વાળ્યું, પણ સન્નિયદાનંદ
 સરિતાના તટપર “અહં બ્રહ્માસ્મિ”ના નામનો મૂક અવાજ કરતો
 કરતો બેઠો; કેટલી બધી અત્યુત્તમ જીજ્ઞાસા ! ! ! વિશ્વનો જેણે
 ત્યાગ કર્યો છે : અને પરમાત્માએ જેનો ત્યાગ કર્યો છે એવી
 બે અવસ્થા વચ્ચે લટકતા આત્માએ સન્નિયદાનંદ સરિતાના તટ
 પર “અહં બ્રહ્માસ્મિ”ના નામનો મૂક અવાજ કરતા કરતા બેસી,
 હૃદયની અંધારી શુદ્ધામાં પ્રહ્લ્લજ્યોતિનાં દર્શન કરવાને અંપ-
 લાબ્યું. અંધારી શુદ્ધામાં ઘણું આગળ નીકળી જતાં પણ પ્રહ્લ-
 જ્યોતિનાં દર્શન ન થયાં; તેના પોતાના પગના અવાજના
 પડઘા માત્ર સંભળાવા લાગ્યા; અહિંયા વિશ્વ નથી, પરમાત્મા
 નથી, ત્યારે અહિંયા-આ અંધારી હૃદય શુદ્ધામાં કોણ છે ?
 તે પ્રશ્ન થયો. હૃદયશુદ્ધાના દ્વાર આગળ ઉલેલાં માયાદેવીના
 કિંકરોએ તેને તેમાંથી બહાર નીકળવા માટે, તેને જીવડાવવા
 માટે અનેક પિશાચી અવાજો અને ભયંકર નાદો કર્યા; શુદ્ધાના
 અંધકારમાં માયાદેવીએ પોતાનું કાતીલ ઝેર રેડ્યું, તોપણ
 આત્માએ પોતાનું સંશોધન પકડતું ન મુક્યું. તાતને શોધવાનું

કાર્ય ત્યજ્યું નહિ. અંતમાં માયાદેવીએ પોતે અનેક પ્રકારના જયંકર વેશો ધારણ કરી તેને બહીવડાવ્યો. અરે! તેના પોતાના પડધા તેને બહુ બીહવડાવવા લાગ્યા; તેના પોતાના વિચારો અને વાસનાઓ અનેક રૂપો ધારણ કરી તેની દૃષ્ટિ આગળ ઉભાં રહ્યાં, તોપણ તેના પર તેણે જરાપણ લક્ષ આપ્યું નહિ, તેમજ તેને લેશમાત્ર પણ ભીતિ લાગી નહિ, અહં-ભાવે (Egoism) તેને પોકાર પાડી બોલાવ્યો તેના પ્રતિ દૃષ્ટિ પણ કરી નહિ, એક વખત ઠેસ લાગેલી તેથી પ્રતિ ઉત્તર આપ્યો નહિ. પરમાત્માપર-કૃષ્ણપર અચલ શ્રદ્ધા રાખી આત્માએ-ગોપીએ આ સર્વ સહન કર્યું અને અંતની પરીક્ષામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી. ગાઢ એકાંતમાં-અંધકારમાં આત્માએ પરમાત્માએ તાત-પિતા-બ્રહ્મજ્યોતિ કોણ છે, ક્યાં છે તેનો પોકાર કર્યો અને એકાએક ગેબી અવાજ થયો કે, તું પોતેજ તે છો-તત્ત્વ ત્વમસિ-તું અને તારા પિતા બન્ને એકજ છો-You and Your Father are One, એકાર સર્વત્ર છે, He is everywhere, આત્માના અનેક પ્રયત્નો પછી, ગોપીએ અનેક આંસુડા પાડ્યા પછી, બ્રહ્મજ્યોતિ-શ્રીકૃષ્ણ પોતે પ્રગટ થયા. હવે આત્માનો ભેદભાવ ટળી ગયો; અહં વ્રહ્માસ્મિનો યથાર્થ અનુભવ થયો, તે સર્વત્ર પોતાને-પરમાત્માને જોવા લાગ્યો, પરમાત્માને વળગી પડ્યો. ઘેલુડી, ગાંડી, પ્રેમાળ ગોપી કૃષ્ણને વળગી પડી; ગોપી કૃષ્ણને બધે ઠેકાણે જોવા લાગી. કૃષ્ણમયં જગત્ તેને ભાસ્યું. આત્મા અને જ્યોતિનો, ગોપી અને કૃષ્ણનો પ્રથમ સમયનો મેળાપ તે વ્યક્તિસંયોગ (Individual union) હતો, પરન્તુ જ્યોતિને-કૃષ્ણને, આત્માને-ગોપીને સમષ્ટિસંયોગનો (Universal union) પાઠ શીખવવાનો હતો તે હવે શીખવાઈ રહ્યો. હવે ગોપી “ મારો કૃષ્ણ, મારો કનૈયો, મારો નાથ ” એમ કહેતી બંધ થઈ; હવે કૃષ્ણ સર્વના છે, સર્વત્ર

છે એમ જોલવા લાગી. નૃપતિમાં અને ક્રિકરમાં, શ્રીમન્તમાં અને રંકમાં, સંતમાં અને પાપીમાં, બ્રહ્મને જાણનારમાં અને ચાણક-લમાં, પવિત્રમાં અને અપવિત્રમાં, સુખીમાં અને દુઃખીમાં, વૃક્ષમાં અને ખીજમાં, શાખામાં અને પાંદડામાં, પર્વતમાં અને કાંકરામાં, વિશાલ સમુદ્રમાં અને પાણીના એક નાનકડા ખિંદુમાં, તારામાં અને તરણામાં, વિશ્વમાં અને આણમાં, સર્વત્ર, સર્વકાળે, પ્રભુ-કૃષ્ણ બિરાજેલા હતા, છે અને હશે એવો અનુભવ ગોપીને-આત્માને થયો. હવે ખરેખરા રાસની શરૂઆત થઈ. એક ગોપી અને એક કૃષ્ણ; એટલે શું? જ્યાં ગોપી ત્યાં કૃષ્ણ-જ્યાં આત્મા ત્યાં પરમાત્મા.

સત્યજ્ઞાનની શોધ કરનારા રસિકજનો! બ્રહ્મનાદ શ્રવણ કરવાની લાલસા ધરાવનારા પ્રિય બન્ધુઓ અને ભગિનીઓ! આ સમયના ગોપીના આત્માના આનંદનું યથાર્થ વર્ણન શી રીતે થઈ શકે? વિરહાનલમાં તપતી ગોપીને કૃષ્ણ પોતે આવીને, દુઃખ પામતાં આત્માને પરમાત્મા જોળામાં લેતે તેમ તેને આશ્વાસન આપે, તેનો પ્રેમખ્યાલો પીતાં ધરાય નહિ, તે નામપર વારી જાય તેને માટે ગાંડા, ઘેલા બની જાય એ શું અનહદ આનંદની પરાકાષ્ટા નથી? એથી ગોપીનું-આત્માનું વિશેષ અહોભાગ્ય શું હોઈ શકે! !! મારા બહાલા વાંચનાર! તું સ્નેહકળ આપતો પુરુષ હો કે પ્રીતિવેલને છાંયડે બેસનાર સ્ત્રી હો કે ગમે તે હો, પણ તું તારા જીવનમાં કોઈ એવી મીઠીપણ આવી હોય તેને યાદ કર એટલે તને ગોપીના આનંદનો કંઈક અનુભવ થશે. મારી ઘેલુડી જ્ઞેન! તારા પતિના વિયોગથી બળીઝળી રહેલી, નિશ-દિન જાગરણ કરતી, અન્નજળનો ત્યાગ કરી રહેલી, લાંબા સમય પછી પણ પતિનો મેળાપ થશે કે નહિ તે માટે શંકાના દોલામાં હીંચોળા ખાતી, કામને બિચ્છારતી અને શુદ્ધ પ્રેમતૃપાથી તલસતી, તારી છાતીપર, તારા સ્નેહાળ પતિનો ફોટોઆફ રાખી, તેના

તરફ જોઈ કંઈ કાલાવેલાં મીઠાં સ્નેહના ઉચ્ચાર કરતી, ક્ષણમાં આકાશ લણ્પી, ક્ષણમાં ચિત્ર લણ્પી નજર કરતી, ઉંડા નિઃશ્વાસ લાંબતી, ચંદ્રની ચાંદનીને, અનિલની દહેરીને, પુષ્પના પમરાટને, સિતારના નાદને તુચ્છ ગણતી, માત્ર પતિનું જ સ્મરણ કરતી, પતિના મેળાપની આશા લલ્લ દીધેલી એવી તને એકાએક તારો પતિ આવી ભેટી પડે, તારા તરફ સ્નેહની દૃષ્ટિએ જુએ, ત્યારે તને કેટલો બધો આનંદ થાય ? તું સંસારને સ્વર્ગ ગણે, તું તારા ગૃહને વૈકુંઠધામ ગણે ખરી કે નહિ ? તું તેથી વિશેષ આનંદની ઈચ્છા રાખે ખરી કે ? જાહેન ! તારો તે સમયનો કેટલો બધો આનંદ હોય છે. હે ભાઈ ! તું તારી પ્રેમાળ સ્ત્રીથી વિખૂટો પડેલો હોય, તારાં માતૃપિતાની લજ્જા ત્યજી દઈને તારા વાંચન ગૃહમાં પડેલી તારી પત્નીની છબી તરફ જોઈ તારા નયન-માંથી ચોધાર આંસુડાં ખરતાં હોય, કાન્તાની પ્રત્યેક વસ્તુ જોઈ તારું હૃદય ભરાઈ આવતું હોય, ગાંડાની પેઠે-ઉન્મત્તની પેઠે પક્ષીને, વાદળાંને, પશુને, દેવને, ખુરશીને, કલમને તારી બહાલુડી થેલુડીને માટે તું પુછતો હોય તેવે વખતે તારી સ્નેહમૂર્તિ-તારી પ્રેમપ્રતિમા નૂપુરનો રણકારો કરતી, પગલે પગલે કામને-વિષય વાસનાને ઠેમું મારતી અને શુદ્ધ સ્નેહના કળશ ઢોળતી, પ્રેમના ગુલાબ ખેરવતી, છાનીમાની આવી તારી પાછળ ઉભી રહી તારા નયનોને દાબી દે, તારાં કર્ણમાં કંઈક હાસ્યોત્પાદક નાદ કરે ત્યારે તું આનંદગિરિના કેટલા બધા ઉંચા શિખર પર ચડી જાય છે, તારા હૃદયઉદ્ધિમાં આનંદની કેટલી બધી છાંયો થઈ રહે છે. ઓ જાહેન ! ઓ બાંધવ ! ઓ પ્રેમીલા દંપતીઓ ! તમારો તેવા સમયનો આનંદ યાદ કરો, એટલે તમને-આત્માના આનંદની કંઈક જાંખી થશે ખરી. તે દેહનો આનંદ હોતો નથી પણ આત્માનો આનંદ હોય છે.

વેણુનાદ

અન્તે રાસોત્સવનો આરંભ થયો; શ્રીકૃષ્ણે ગોપીનું મનરંજન

કરનારી મોરલીનો નાદ કર્યો; વેણુનાદની શી અલૌકિક અસર થઈ ? સરિતાના જળ સ્થંભી ગયાં, વૃક્ષપરના પાંદડાઓ બાણે કંઈ ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરવા લાગ્યાં; અનિલ લહેરીઓપર ઝુકતો ઝુકતો બંધ થયો અને મોરલી નાદ સાંભળવા લાગ્યો; ગાયોએ અરવું છોડી દીધું; વાછરડાંઓએ ધાવવું છોડી દીધું; પર્વતના શૃંગો ડોલવા લાગ્યા; કોયલડીએ પોતાનો મીઠો ટોંકાર બંધ કર્યો; ખુલખુલે પોતાનું સંગીત ત્યજી દીધું; આખું વિશ્વ આનંદ-સાગરમાં ડોલવા લાગ્યું; ગોપી જડ જેવી કેતરી કાઢેલી પુતળી સમાન બની ગઈ અને તેનો આત્મા કૃષ્ણનું દિવ્ય દર્શન કરતાં ધરાણો નહિ; ટુંકામાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના વેણુનાદની એટલી બધી અલૌકિક અસર થઈ કે જડે ચૈતન્યનું રૂપ ધારણ કર્યું. અહાહા ! તે મધુરી બંસીમાં ગવાતા વેદમંત્રોને, તેમાંથી નીકળતા **હ્રીં હ્રીં** ના મધુરા નાદને, ગવાતા કામળીજ મંત્રને, ગોપી જેવા પવિત્ર આત્મા, ભક્તિરસમાં તરખોળ થએલા આત્મા, “**ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे अर्जुन तिष्ठति**” નો સંપૂર્ણ અનુભવ થયો છે એવો જ્ઞાની આત્મા, શ્રીકૃષ્ણને ખાતર સર્વ કર્મમાં પ્રવૃત્ત થનાર કર્મયોગી આત્મા સિવાય, કોણ સમજી શકે ! અહાહા ! ! ! તે સમયનો હર્ષ, આનંદ, મીઠાશ, મધુરતા, દિવ્યતા, અખંડ શાંતિને કંઈ કલમ વર્ણવી શકે ! માત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતના રચનાર મહાન્ વેદવ્યાસ જ વર્ણવી શકે. તે પવિત્ર ઋષિએ લખેલું રાસલીલાનું વર્ણન વાંચનારે શ્રીમદ્ ભાગવતમાંથી વાંચી લેવું અને જનસમૂહના વિચારો જે કંઈ સમજાવે તેને એક બાબુએ મૂકી પોતાનું હૃદય પોતાની નિર્મળ ખુદ્ધિ (Intuition) જે સમજાવે, જે પ્રકાશ પાડે તે પકડી લેવો; કારણ કે રાસલીલાનું વર્ણન અને ત્યારપછી ગોપીથી ગવાયેલું યુગલગીત, એ બંનેનો ગૂઢ અર્થ શું છે તે લખવું તે શક્તિની બહારનું કાર્ય છે.

રાસલીલાનો ઉદ્દેશ.

અલખના તારમાં, લક્ષ્મીની વીણામાં, માનવજાતિના શ્રેય માટે નિઃસ્વાર્થ કાર્ય કરવામાં, લીન થવાની આતુર ઇચ્છા સાધરાવનાર સંતો અને સાધ્વીઓ ! શ્રીકૃષ્ણનો રાસલીલા કરવાનો ઉદ્દેશ કામનો નાશ કરવાનો અને વિશુદ્ધ દિવ્ય અખંડ પ્રેમ સ્થાપવાનો હતો, અને જેમ સાધારણ માનવીઓ સમજે છે તેમ નહિ કે કામને પ્રતીક્ષ કરવાનો હતો. ઉપરથી સુંદર દેખાતા સુંદર સ્ત્રીવેત ચળકાટ ભારતી ચામંડીથી મઢેલાં પશુ અંદર રક્ત, માંસ, હાડકાં આદિ દુર્ગંધ પદાર્થોથી બનેલા દેહમાં, વિષય વાસનાના ગંદા ખાઓચીઆમાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ગોથાં ખાય તે બાળતજ કેટલી બધી અસંભવિત છે !!! વિશેષમાં એક નવલકિશોર બાળકને અનેક સુંદર યુવતીઓનો જીર કરાવવો તે પશુ કેટલું બધું મૂર્ખાઈ ભરેલું છે ! અકસોસ જેની આંખમાં કમળો હોય તે સર્વત્ર પીળું પીળું દેખે તેમાં શી નવાઈ ! પવિત્ર બંધુઓ અને ભગિનીઓ ! આપણે ઉપર વાંચી ગયા તેમ શ્રીકૃષ્ણ અને ગોપીઓનો સંબંધ-પ્રેમ, દેહનો પ્રેમ નહોતો, નાશવંત વસ્તુ પરનો પ્રેમ નહોતો; (કારણ કે તેવા તે પ્રેમને પ્રેમ શબ્દજ ન અપાય તેને કામ કહેવાય, વિકાર કહેવાય., માત્ર અજ્ઞાની જનો તેવા કામને પ્રેમ કહે છે.) પરન્તુ તેઓનો સંબંધ-પ્રેમ, આત્માનો પ્રેમ હતો, દિવ્ય પ્રેમ હતો, સદાકાળ સર્વત્ર રહેનારી પવિત્ર અખંડ ઝળહળતી પ્રાણજ્યોતિ પરનો પ્રેમ હતો, તેથીજ અન્તે ગોપી કૃષ્ણમય બની ગઈ, આત્મા પરમાત્મામય બની ગયો, અખંડાનંદ પ્રાપ્ત થયો.

ઉપસંહાર.

પ્રિય વાંચનાર ! સત્ય રીતે તો આટલા નાના લેખ માટે ઉપસંહારની આવશ્યકતા રહેતી નથી. જે હૃદયમાં હતું તે વ્યક્તરૂપમાં કહેવાઈ ચકારું તેટલું લખ્યું છે. એક નાના બાળકને

અનેક વનિતાઓનો બાર ઠરાવવો; એક મહાન આદર્શ-દેવી વ્યક્તિપર, અજ્ઞાન પડળને દૂર કર્યા સિવાય, અયોગ્ય આક્ષેપ મૂકવા; રાસલીલામાં આધ્યાત્મિક રહસ્ય શું સમાયેલું છે તે સમજવાનો પ્રયાસ ન કરવો; એ સજ્જન માટે તો ઉચિત નથી. કેટલાક જનો એમ ધારે છે કે રાસલીલા બનીજ નથી, તે તો માત્ર શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાં પાછળથી કલ્પના કરીને ઉમેરો કરવામાં આવ્યો છે; અથવા શ્રી ભાગવત પુરાણના લેખકે માનવીઓના આત્માના પ્રેમીજન તરીકે શ્રીકૃષ્ણનું વર્ણન કરવાની લાલસાથી આ બાબતને માત્ર એક ઉક્તિ તરીકે કહી અને ત્યારપછી તે બનેલી હોય તેમ ઇતિહાસ તરીકે માનવામાં આવી. વળી બીજાઓ કહે છે કે, શ્રીકૃષ્ણ ઇશ્વર હતા અને ગોપીઓ તેની કીંકરીઓ હતી અને તેથી કરીને તેઓ પતિની સત્તામાં હોવા કરતાં શ્રીકૃષ્ણની વિશેષ સત્તાતળે હતી. કેટલું બધું મૂર્ખાઈ ભરેલું અને હસી કહાડવા યોગ્ય વચન!!! વળી કેટલાકને શ્રીમદ્ભાગવતમાં વપરાયેલી ભાષા ઇન્દ્રિયવિકારજન્ય, મનોહર અને રસીક શબ્દોમાં લખાયેલ છે તે બાબત વાંધા ભરેલી લાગે છે અને પોતાની દલીલ સળંગ કરવામાં આ બાબતને સાબીતી માટે લે છે; પરંતુ ભાષા લેખકની છે; અનહદ પ્રેમ દર્શાવવામાં રસીક અને કર્ણપ્રિય ભાષા લેખકે વાપરી છે એમ સમજવાનું છે. પ્રિય વાંચનાર! આ સર્વ બાબતોમાં સત્યાંશ કેટલો છે તે લેખકને લખવાનો ઇરાદો નથી, તેથી તે બાબત પડતી મૂકે છે; પરંતુ એટલું તો લખવું પડશે કે રાસલીલામાંના સાંકેતિક સંબંધનું વર્ણન કરવા શ્રીમદ્ભાગવતના લેખકે માનુષી ભાષાનો રસીક અને રમણીય રીતિમાં ઉપયોગ કર્યો છે અને સર્વ કાળમાં, સર્વ ધર્મમાં, એવો સંબંધ વર્ણવવા માટે એવાજ પ્રકારની ભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલ છે. ખ્રીસ્તી લોકના ધર્મ પુસ્તક બાઇબલમાં ‘સૉંગ ઓફ સોલોમન’ માં પણ આવાજ

પ્રકારની ભાષાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. આધુનિક કાળમાં માનવીઓ એમ પ્રશ્ન કરશે કે આવી ભાષાનો ઉપયોગ કરવો એ ડહાપણ ભરેલું છે કે નહિ ? પરંતુ વસ્તુતઃ આટલી તો સત્ય બાબત છે કે અપવિત્ર વિચારો ફેલાવવાનો તેમજ સ્થૂળ બાબતો ચર્ચવાનો લેખકનો ઉદ્દેશ જરાપણ નહોતો. સૂક્ષ્મ બાબતોનું ચિત્ર સ્થૂળરૂપે દોરવું એ કેટલું બધું મુશ્કેલ છે તે પ્રત્યેક કવિ, લેખક, ચિત્રકાર, શિલ્પશાસ્ત્રી, ગાયક અને તત્ત્વજ્ઞાની બાણતા હશે. ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરવા છતાં સૂક્ષ્મ ચિત્ર પૂર્ણ રીતે ચિત્રી શકાતું નથી.

પૂજ્ય ધર્માચાર્યો ! મંદિરોના પુજારીઓ ! કુશળ લેખકો ! સારા પુરાણ વાંચનારાઓ ! બ્યાખ્યાનકારો ! કથાકારો ! જન-સમૂહને શ્રીકૃષ્ણના પવિત્ર-આદર્શ જીવનનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય સમજાવવું, સત્ય જ્ઞાનના દ્વાર ખુલ્લા કરવા, પ્રભુના માર્ગ પર પ્રકાશ નાંખવો, શુભ હૃદયસંગીત સુંજાવવું એ તમારું કાર્ય છે. એ પવિત્ર કાર્ય કરવાની પ્રભુએ આપને તક આપી છે તો તે શુભ તકનો લાભ લઈ પ્રભુ અર્થે કાર્ય કરો છો અને કરશો એ લેખકની નમ્ર વિનંતિ છે, જીગરની પ્રાર્થના છે, અંતઃકરણ પૂર્વક વિજ્ઞપ્તિ છે.

શ્રી કૃષ્ણ નામ પર વારી જનારાં રસીલાઓ ! ભક્તજનો ! સાધુઓ ! સન્તો ! સાધ્વીઓ ! સન્નારીઓ ! વૈષ્ણવ નરનારીઓ ! શ્રી સફળરૂપે અમર કૃપાથી, શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની દૈવી દયાથી, બ્યારે આપણે પ્રેમના માર્ગ પર ચડીએ ત્યારે આપણામાં અભિમાન ન આવી જાય, અહંભાવ ન આવી જાય, અંતીમ પરીક્ષામાં નિષ્ફળ ન થવાય, તે માટે પરિપૂર્ણ શ્રદ્ધાને હું પ્રાર્થના કરું છું, તથા શ્રી કૃષ્ણ શરણં મમ નો પવિત્ર મંત્ર જપતાં જપતાં અનેક આત્માઓ કૃષ્ણ મય બની જાય એજ વિનંતિ કરું છું. ॐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

પ્રશ્નોત્તર

૧ પ્રશ્ન:—જ્યારે હું સંધ્યાવંદન-પ્રાર્થના-પરિક્રમણ-નીમાઝ કે આવા બીજા કોઈ પવિત્ર કાર્યમાં રોકાઉં છું ત્યારે વિદ્ય નાંખે તેવા વિચારો આવે છે તેને કેમ દૂર કરી શકું ?

૧ ઉત્તર:—શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે તે મુજબ આ માટે ‘અભ્યાસ અને વૈરાગ્ય’ સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. મનને સંયમમાં રાખવું મુશ્કેલ છે, પણ દરરોજ જે કંઈ કાર્ય-નાનું કે મોટું-તે એકાગ્રચિત્તે કરતાં શીખવાનો પ્રયત્ન કરો; તો સમય વહેતાં માલૂમ પડશે કે ચિત્ત સ્થિર થતું જાય છે; વિદ્ય કરનારા વિચારો ઓછા થતા જાય છે. મનનો પૂર્ણ સંયમ હુબ્રાખ્ય છે. એવો સંયમ સત્વર થઈ શકતો નથી.

૨ પ્રશ્ન:—વિકાસક્રમ માટે જીદી જીદી કક્ષાઓ આપણી આસપાસ જોઈએ છીએ તે દરેકમાંથી શું આપણે પસાર થવું પડતું હશે ?

૨ ઉત્તર:—હા. સંજોગો તેવા જ ન હોય; પણ તેવા પ્રકારના હોય. જેમ જેમ વિકાસમાં આપણે આગળ વધતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ બીજાના અનુભવો દ્વારા આપણે વધારે સત્વર શીખીએ છીએ અને તેથી સમય ટુંકો થાય છે.

૩ પ્રશ્ન:—બ્રહ્મ અરૂપ છે અને જીવ, અંતઃકરણમાં પડેલી તેની મૂર્તિ-પ્રતિકૃતિ-પડીયો છે. અરૂપની પ્રતિકૃતિ કેમ હોઈ શકે ?

૩ ઉત્તર:—જે અર્થમાં બ્રહ્મ અરૂપ કહેવાય છે તે અર્થમાં જીવ અરૂપ છે. પણ જ્યારે સમાન સદ્ગુણો-સ્વભાવો એક-બીજામાં હોય છે; ત્યારે ભાષામાં-બોલવામાં નાનો એ મોટાની

પ્રતિકૃતિ રૂપ કહેવાય છે, બ્રહ્મ, સત્, ચિત્, આનંદ, કહેવાય છે; તેના પડછાયા રૂપે, ક્રિયા, જ્ઞાન, ઇચ્છા, જીવંમાં કહેવાય છે; અને તેથી જીવ બ્રહ્મની પ્રતિકૃતિ કહેવાય છે.

૪ પ્રશ્ન:—શ્રી કૃષ્ણ માટેની લક્ષિત સ્વાભાવિક હોય છે કે વહેવાર હોય છે? જો વહેવાર હોય તો તેવી લક્ષિત કેવી રીતે જાગૃત કરી શકાય? તેમ કરવા માટેના સહેલા ઉપાય શા છે?

૪ ઉત્તર:—પવિત્રમાં પવિત્ર; ઉચ્ચ પ્રકારનો, દૃઢ પ્રેમ તેનું નામ લક્ષિત. જો ગત જન્મોમાં આપણે ઉદાર, ઉચ્ચ પ્રકારનો, અચલ પ્રેમ રાખ્યો હશે, તો આ જન્મમાં લક્ષિત વધારે છે એવો ભાગે સ્વાભાવિક બને છે. જો એવા પ્રેમવાળી જીવંતી ભૂતકાળમાં ન પસાર કરી હોય તો તેવા પ્રેમના વિકાસ માટે વર્તમાનમાં પ્રયત્ન કરવો, અને પરિણામે લવિષ્યમાં તેવો પ્રેમ સ્વાભાવિક બનશે. લક્ષિત જાગૃત કરવાની રીતિયો નીચે મુજબ છે:—
(૧) આપણી આસપાસનાંઓમાં દોષ જોવાં કરતાં શુભ જોવાની ટેવ પાડવી; તેમજ આપણા મિત્રો અને સગાં, સંબંધીઓ માટે સ્નેહ સવિશેષ રાખતા શીખવું. (૨) કોઈ પ્રેમમૂર્તિને આદર્શ બનાવી દરરોજ સવારમાં થોડો સમય તે પર ધ્યાન કરવું, તેની સાથે તદ્રૂપ બનવું. (૩) સંતોનો સમાગમ અને ઇષ્ટદેવના જીવનના પ્રસંગો તથા ઉપદેશામૃતોનું વાંચન લક્ષિતને જાગૃત કરે છે.

૫ પ્રશ્ન:—શરીરના અમુક અંગો પર ભસ્મ ચોપડવાથી કંઈ ફાયદો થાય છે, અને જો થતો હોય તો શો ફાયદો થાય છે?

૫ ઉત્તર:—હોમમાંથી-યજ્ઞમાંથી મેળવેલ ભસ્મમાં અમુક પ્રકારના પવિત્ર આંદોલનો હોય છે. યજ્ઞ કરનારાઓમાં જ્ઞાન અને પવિત્રતાના પ્રમાણમાં આંદોલનો હોય છે—સારી અસર હોય છે. આગળ વધેલ આધ્યાત્મિક વ્યક્તિ, કોઈ પણ પદાર્થને મેન્નેટાઈઝ કરે છે—પવિત્ર આંદોલનોની ગતિ આપે છે, તે તે

પદાર્થ-વસ્તુ પહેરનારની સુંદર રીતે રક્ષા કરે છે. સામાન્ય લક્ષ્મમાં રક્ષણ કરવાની શક્તિ નજીવી હોય છે.

૬ પ્રશ્ન:—મૃત્યુના ‘કાળ મૃત્યુ’ અને ‘અકાળ મૃત્યુ’ એવા શું બે પ્રકાર હોય છે?

૬ ઉત્તર:—‘કાળ મૃત્યુ’ એટલે એ દેહનું વ્યાજબી સમયે મૃત્યુ થાય તે. તે શરીર દ્વારા ભોગવવાનું કર્મ ખલાસ થાય તેવે સમયે મૃત્યુ થાય તે. એ સમય આવે તે પહેલાં મૃત્યુ થાય તે ‘અકાળ મૃત્યુ’. વ્યક્તિગત કર્મના નિયમને બદલે બીજા કોઈ નિયમાનુસાર ‘અકસ્માત’થી મૃત્યુ થાય તે ‘અકાળ મૃત્યુ’. ઘણીવાર એવું બને છે અમૂક સમૂહકર્મમાં પોતે ભાગ લીધો હોય અને તેને પરિણામે જે કર્મ ભોગવવાનું હોય તે કર્મ ખલાસ કરી જવાની તક બે જીવાત્માને પ્રાપ્ત થાય તો જીવાત્મા તેવી તક ઝડપી લે છે, અને દેહનું મૃત્યુ થાય છે. આવા દાખલાઓમાં દેહદ્વારા જે કર્મ ભોગવવાનું હતું તે અધૂરું રહે છે અને તે અધૂરું રહેલું કર્મ સૂક્ષ્મલોક પર ભોગવવું પડે છે. જ્યાંસુધી અધૂરું કર્મ પુરેપુરું ભોગવાઈ રહેતું નથી ત્યાં-સુધી નિયમસરની મૃત્યુ પછીની સ્થિતિમાંથી પસાર થવાતું નથી.

૭ પ્રશ્ન:—કયા દેહથી દુષ્ટ માણસો નર્ક ભોગવે છે અને સારાં માણસો સ્વર્ગ ભોગવે છે?

૭ ઉત્તર:—સ્થૂલ દેહનાં પરમાણુઓ ખરી પડે છે-સ્થૂલ દેહનો નાશ થાય છે ત્યારપછી જીવાત્માને કારણ અને સૂક્ષ્મ શરીરો હજી હોય છે. સૂક્ષ્મ શરીરનો નીચલો ભાગ પુનઃ વ્યવસ્થિત થાય છે. અને તેને પ્રેતદેહ કહેવામાં આવે છે. એ પ્રેતદેહની લાલસાઓ અતૃપ્ત રહે છે અને તેને દુઃખ થાય છે. જ્યારે સૂક્ષ્મ શરીરના સ્થૂલ-જડ પરમાણુઓ ખરી પડે છે ત્યારે સૂક્ષ્મ શરીરનો સૂક્ષ્મ ભાગ સુખ ભોગવે છે. અતૃપ્તિ એટલે દુઃખ એટલે નર્ક. તૃપ્તિ એટલે સુખ એટલે સ્વર્ગ. સુંદર બાબતની તૃપ્તિ એ સુખ-સ્વર્ગ.

૯ પ્રશ્ન:—મૃત્યુ અને સુષુપ્તિ વચ્ચે શો તફાવત છે ?

૯ ઉત્તર:—મરણ સમયે જીવ અન્નમયકોષ સિવાયનાં બધા કોષો સહિત સ્થૂળ દેહ કાયમ માટે છોડે છે; જેથી જીવ અને દેહ વચ્ચેનો સંબંધ જળવાઈ રહેતો નથી, તે સ્થૂળદેહમાં પાછો ફરતો નથી. સુષુપ્તિ કાળ દરમિયાન બે ઉપલા કોષો અને મનોમય કોષના સૂક્ષ્મ ભાગમાં પરિધાન થઈને સ્થૂળ દેહ કાયમ માટે છોડતો નથી; પરંતુ નીચેના કોષો સાથે સંબંધ જળવી રાખે છે, અને તેથી તે તેને યોગ્ય લાગે ત્યારે સ્થૂળદેહમાં પાછો ફરી શકે છે.

૯ પ્રશ્ન:—માનવી પોતાનાં શુભ કાર્યોના બળથી ‘મુક્તિ’ મેળવી શકે કે નહિ ? અથવા કોઈ ગુરૂ જેવી વ્યક્તિની જરૂરિયાત રહે છે ?

૯ ઉત્તર:—જો મુક્તિનો અર્થ સ્વર્ગ કરતા હો તો માનવી પોતાનાં શુભ કાર્યોના બળથી તે મેળવી શકે છે; પરંતુ જો મુક્તિનો અર્થ મોક્ષ કરતા હો તો, માનવી હજી વિકાસક્રમની એટલી કક્ષાએ પહોંચ્યો નથી કે તેને ગુરૂની જરૂરિયાત ન રહે; તો તેને ગુરૂના અંગુલિનિર્દેશની જરૂર રહે છે. તેથી તે પોતાનું કાર્ય સત્વર કરી શકે છે.

૧૦ પ્રશ્ન:—જો માણસ હૃદયથી થીઝાંસાપ્રીસ્ટ હોય તો પછી સોસાયટીના સભ્ય તરીકે નોંધાવવાની શી જરૂર રહે છે ?

૧૦ ઉત્તર:—બધા ધર્મોને એકત્ર કરવાના, બ્રાતૃભાવની ભાવનાનો પ્રચાર કરવાના, મહાન સંસ્કૃતિ લાવવાના કાર્યમાં મોખરે ઉભા રહેવાના કાર્યમાં તે પોતાનો હિસ્સો આપી શકે. ઘેર બેઠા દરેક જણ એકલો કાર્ય કરે તેના કરતાં સભ્યો બની એકત્ર થઈ એક કેન્દ્ર સ્થાપી કાર્ય થાય તો કાર્ય વધારે સુંદર અને સત્વર થાય.

૧૧ પ્રશ્ન:—જ્યોતિષના નિષ્ણાતો જે ભવિષ્ય કહે તે હંમેશાં

સાચું હોય છે ? માનવીના જીવન અને ગ્રહો વચ્ચે શો સંબંધ હોય છે ?

૧૧ ઉત્તર:—લવિષ્ય કહે તે હમેશાં સાચું હોતું નથી; કારણકે નિષ્ણાત પણ, માનવીની બધી પરિસ્થિતિથી વાકેફ થઈ શકતો નથી. દરેક ગ્રહને પોતપોતાની વ્યક્તિગત અસર હોય છે; બધા ગ્રહો અમુક રીતે એક બીજા સાથે સંકળાએલા પણ રહે છે. માનવીના દરેક દેહના બંધારણ મુજબ અમુક ગ્રહની અસર અમુક પ્રમાણમાં થાય છે અને અમુક ગ્રહની અસર જરા પણ થતી નથી. નિષ્ણાત એમ કહી શકે કે અમુક બનાવો અને અમુક સંયોગોની પરીસ્થિતિ ઉભી થશે. પરંતુ માનવી તે બનાવો બને અથવા સંયોગો ઉભા થાય ત્યારે તે કેવી રીતે વર્તશે તે, તે કહી ન શકે. એટલે કે માનવી કઈ રીતે પ્રત્યાઘાત કરશે તે સાચું ન કહી શકે. અમુક સંલવિતતા છે તેમ કહી શકે. કારણ કે માનવી ઇચ્છાશક્તિથી સ્વતંત્ર છે. નિષ્ણાત એક શક્તિને—ગ્રહની અસરને જાણે છે, પણ બીજી શક્તિને—માનવીની ઇચ્છાશક્તિને જાણતો નથી. માટે બે શક્તિ વચ્ચેનું પરિણામ ચોક્કસ રીતે શું આવશે તે તે ન કહી શકે.

૧૨ પ્રશ્ન:—શ્રી રામના શરીરનો રંગ કાળો અને લક્ષ્મણના શરીરનો રંગ સ્વેત હતો, તેમ શા માટે ?

૧૨ ઉત્તર:—કાળો નહિ પણ ઘનફ્યામ—આસમાની, શ્રી કૃષ્ણના જેવો. ભગવાન વિષ્ણુના અવતારનો રંગ તેવો હોય છે. આકાશ—આસમાન બધે વ્યાપી રહ્યું છે; ભગવાન વિષ્ણુ બધે વ્યાપી રહ્યા છે. માટે આસમાની રંગ એ સાંકેતિક છે. લક્ષ્મણનો રંગ માત્ર એકલો ધોળો નહિ પણ તેમાં પીળા રંગની છાયા પણ ખરી; જેથી બન્ને ભાઈઓના શરીરના રંગો એકત્ર થાય એટલે તેમાં બધા રંગોનો સમાવેશ થઈ જાય. જ્યારે વિષ્ણુ ભગવાનનો અવતાર આર દેહો દ્વારા વ્યક્ત થાય છે ત્યારે દરેક

બોડીમાં-યુગલમાં, એકનો રંગ શ્યામ અને બીજાનો શ્વેત હોય છે. જે દ્વારા દૈવી અંશનો દ્વિભાવ (Dual nature) પ્રગટ થાય છે.

૧૩ પ્રશ્ન:—મહાદેવના શરીર પરની વિધવિધ વસ્તુઓ શું અર્થ સમજાવે છે ?

૧૩ ઉત્તર:—સર્પ એ જ્ઞાનનું ચિહ્ન છે. વ્યાઘ્રચર્મ એ વિકારો પરના સંયમનું ચિહ્ન છે. ગજનું ચામડું એ સામર્થ્યનું ચિહ્ન છે. ખોપરી એ દેહ પરના સામ્રાજ્યનું ચિહ્ન છે. શરીર મૃતવત્ છે—ભસ્મ એ દગ્ધવાસનાઓ અને પવિત્રતાનું ચિહ્ન છે.

૧૪ પ્રશ્ન:—ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાને માણસે ક્યાં કર્તવ્યો બજાવવાં જોઈએ ?

૧૪ ઉત્તર:—વય, સ્થિતિ અને વિકાસક્રમની કક્ષા પર કર્તવ્યોનો આધાર હોય છે. એ તો માણસ પોતે વિચાર કરી શકે. સ્વધર્મ બજાવવો એ ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો સરળ ઉપાય છે.

૧૫ પ્રશ્ન:—હિંદુઓ હનુમાનની-વાનરની પૂજા શા માટે કરે છે ? વાનર માનવી કરતાં તો વિકાસક્રમમાં ઉતરતો છે.

૧૫ ઉત્તર:—કોઈ અન્ય ધર્મીએ તમને પૂછેલો આ પ્રશ્ન લાગે છે. જે અજ્ઞાનતા અને સામાના દિલને દુભવવાની ઈચ્છા પ્રગટ કરે છે. હનુમાન એ તો એક દેવતા હતા. શ્રી રામચંદ્રને તેના અવતારકૃત્યમાં સહાય કરવા માટે તે વખતે વાનરરૂપની જરૂરિયાત હતી માટે તે રૂપ ધારણ કરી તેમણે તેવી રીતે સહાય કરી. બાકી હિંદુઓ માને છે કે માનવરૂપ એકલું એવું નથી જે દ્વારા દેવો કાર્ય કરે, અન્ય રૂપોદ્વારા પણ કાર્યની જરૂરિયાત હોય તો તેવાં રૂપ ધારણ કરી સેવા કરી શકાય.

૧૬ પ્રશ્ન:—કોઈનું ધ્યાન કરવું હોય તો તે કઈ રીતે કરવું ? હૃદય તરીકે કૃષ્ણચંદ્રનું ?

૧૬ ઉત્તર:—ધ્યાન કરવાનો પ્રકાર ધ્યાન કરનારમાં જ્ઞાનનો

વિકાસ કેટલે અંશે થયો છે તેના પર આધાર રાખે છે. શરૂ-આતના ધ્યાનની પદ્ધતિ અહિંયા કહી બતાવું. શ્રીકૃષ્ણના જીવનનો એક પ્રસંગ વાંચો, પછી પુસ્તક બંધ કરો. આંખો મીંચો. વાંચેલો પ્રસંગ તમારી કલ્પનાવડે તમારા મન આગળ ખડો કરો. આસપાસનાં દૃશ્યોને વિગતવાર પૂર્ણ રીતે ચીતરવા પ્રયત્નો કરો. એ દૃશ્યોની વચમાં શ્રી કૃષ્ણને ઉભેલા-રમતાં ખડા કરો. પછી તેના પર જ તમે એકાગ્ર થાઓ. તેનું જ્ઞાન તેની દયા, તેનો પ્રેમ, વિગેરે તેના અનેક સફળજીનો વિચાર કરો. તેનો જે સફળજી તમને વધારે આકર્ષતો હોય તેના પર વિશેષ વિચાર કરો. આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં ધ્યાન કરનારાનો પ્રેમ વધતો જાય છે અને તે શ્રીકૃષ્ણની સાથે વધારેને વધારે એકતાર થાય છે. આમ ધ્યાન કરો ત્યારે સાથેસાથ શ્રી કૃષ્ણનું નામ જેમાં હોય તેવા કોઈ મંત્રનો જપ ચાલુ રાખો.

૧૭ પ્રશ્ન:—ગીતામાં કહ્યું છે કે જીવાત્મા જીર્ણ શરીરનો ત્યાગ કરી નવું શરીર ધારણ કરે છે; તો પછી જીવાનનું શા માટે મરણ થાય છે ?

૧૭ ઉત્તર:—ગીતામાં એ નિયમ આપેલો છે તે સામાન્ય નિયમ છે. વૃદ્ધાવસ્થા સિવાય જીવાત્મા શરીર કદી ન છોડે તેમ કંઈ ગીતામાં કહેલું નથી. બીજાં કારણો પણ ધ્યાનમાં લેવા જોઈએ.

૧૮ પ્રશ્ન:—સામાન્ય માનવી શ્રી રામચંદ્રનું અનુકરણ કરી શકે, અને તેનાં જેવું જીવન ગુજારી શકે ?

૧૮ ઉત્તર:—સામાન્ય માનવી શ્રી રામચંદ્રના જેવું પૂર્ણ આદર્શ જીવન ગુજારી ન શકે. પણ તેનું અનુકરણ કરવાનો બનતો પ્રયત્ન કરી શકે, અને તે રીતે પોતાના ચારિત્રને પવિત્ર બનાવી શકે. જ્યારે એક શિક્ષક એક વિદ્યાર્થી પાસે પોતે લખેલ હોય તે પ્રમાણે એક વાક્ય લખવાં મૂકે છે, ત્યારે વિદ્યાર્થી શિક્ષક

જેટલું સુંદર વાક્ય ન લખી શકે તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ તે તે પ્રમાણે લખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં પોતાના અક્ષર હોય તેનાં કરતાં તો વધારે સુંદર લખી શકે છે; અને પરિણામે તે અમુક સમય વીત્યા બાદ સુંદર રીતે લખી શકશે.

૧૯ પ્રશ્ન:—મોટાં માણસો જે માર્ગ ગ્રહણ કરે તે માર્ગ આપણે ગ્રહણ કરવો તેમ કહેવામાં આવે છે. પ્રહલાદજી એક મોટા માણસ-લક્ષ્મણ ગણાય છે; તેણે પોતાના પિતાની આજ્ઞાને માન ન આપ્યું. આપણે આપણાં વડીલોની આજ્ઞા ન માનવામાં તેમનું અનુકરણ કરીએ તો કેમ ?

૧૯ ઉત્તર:—અર્જુન એક મહાન વ્યક્તિ હતા, તેમણે અનેકનો સંહાર કર્યો, એ ઉપરથી એમ સમજવાનું નથી કે આપણે પણ અનેકનો સંહાર કરવો. કયા પ્રસંગો વચ્ચે અમુક કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તેનો ખાસ વિચાર કરવો જોઈએ; નહિ તો અનંત બ્રમણા ઉભી થશે; તેવી જ રીતે કાર્ય કરનારના ચારિત્ર અને જ્ઞાનને પણ લક્ષમાં રાખવાં જોઈએ, કારણકે ચારિત્ર અને જ્ઞાનના પ્રમાણમાં ધર્મ-કર્તવ્યની કક્ષા બદલાય છે. જે સંયોગો સમાન હોય, તેમજ કાર્ય કરનારનાં જ્ઞાન અને ચારિત્ર અમુકના જેવા સમાન હોય, તોજ સામાન્ય નીતિનાં કાનૂન વિરૂદ્ધ અમુકનું અનુકરણ સાવધાનતાપૂર્વક કરી શકાય.

૨૦ પ્રશ્ન:—એક બાળુ મારે મારા દેશના કલ્યાણની વાત કરવાની હોય અને બીજી બાળુ મારે મારા પિતાના કલ્યાણની વાત કરવાની હોય તો એવે વખતે મારે કેમ વર્તવું ?

૨૦ ઉત્તર:—સામાન્ય રીતે તો નજદીકનો ધર્મ પહેલો બળવવો જોઈએ, અને એક બાળક-વિદ્યાર્થી માટે તો પોતાના પિતા તરફનું કર્તવ્ય એ અગત્યની બાબત છે. પોતાના દેશના કલ્યાણ કરવાનો વિદ્યાર્થીનો વિચાર આધાર મૂકવા લાયક હોતો નથી પણ આ સામાન્ય નિયમને અપવાદ હોઈ શકે; જેમકે

બીજા બધા ધર્મો મૂકી દેશધર્મની જરૂરિયાત વધારે હોય. પરંતુ આવા પ્રસંગો વચ્ચે યુવકે બીજાઓને પૂછવું ન જોઈએ કે ‘હું શું કરું?’ જો હૃદયમાંથી સાચી હાકલ પડી હશે, હૃદયનો સાચો નાદ હશે, તો તે બીજાને પૂછવા નહિ જાય. જેમના સ્વભાવમાં શૌર્ય વ્યાપી રહ્યું હશે તેઓ અપવાદવાળે પંથે ગયા સિવાય રહેતા નથી. પરંતુ આવા સ્વભાવવાળા જે પંથ-માર્ગ-રાહ સ્વીકારે તે પોતાની જવાબદારી પર તે રાહ સ્વીકારે, તેઓને બીજાની સલાહની જરૂર રહેતી નથી. બીજાની સલાહ શોધતો સામાન્ય માનવી કદાચ શૂરવીરના પંથ પર આવેગને વશ થઈ જાય છે, તો થોડો સમય બાદ તેને લાગે છે કે તે પંથ પર જવાથી તેની શક્તિ નથી અને તે પાછો પડે છે. પોતાની આંતરશક્તિ, ઉત્સાહ, સંયોગ, વિવેક-શક્તિ વિગેરેનો વિચાર કર્યા વગર-સાચી તુલના કર્યા સિવાય-જે બીજે પંથે જાય છે, તે ચોક્કસ પાછો પડે છે. અસાધારણ આદમી જ અપવાદને પંથે પોતાના હૃદયના નાદને અનુસરતો આગળ ધપે છે. માટે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે નીતિના સામાન્ય નિયમને અનુસાર ‘મારે કયો માર્ગ લેવો?’ એ પ્રશ્ન જ સાબિત કરે છે કે પ્રશ્ન પૂછનારમાં અંદરથી હાકલ પડતી પ્રતીતિનો અભાવ છે. આવેશ અને આંતરસ્કુરણા એ બે વચ્ચેનો વિવેક કરતાં આવડવો જોઈએ. આવેશ-આવેગને વશ થનારનો પરાજય થાય છે. આંતરસ્કુરણાને સ્વીકારનારનો જય થાય છે.

૨૧ પ્રશ્ન:—આપણી નિર્દોષતા સાબિત કરવાને, કોઈએ આપણા પર ખોટો આરોપ મૂક્યો હોય તો, તેનો યોગ્ય વિરોધ કરવો કે નહિ ?

૨૧ ઉત્તર:—જો કોઈ પણ મનુષ્યે ગૃહસ્થાશ્રમી પર ખોટો આરોપ મૂક્યો હોય તો તેણે તેનો યોગ્ય રીતે વિરોધ કરી તે સાબિત કરવાને તત્પર થવું જોઈએ. બધા દૃષ્ટિ-

નિહિઓથી વિચાર કરીને, પછી પોતાને માટે શું ઉત્તમ છે, તે બેધ પગલાં લેવા બેધએ. સંન્યસ્તાશ્રમમાં જે વ્યક્તિ હોય-સંન્યાસી બન્યા હોય, તેણે નિયમાનુસાર, પોતાનો બચાવ કરવાની માયાફાડમાં પડવું ન બેધએ-પડવું નહિ; પણ કર્મના મયદાને તે વસ્તુ સોંપી દેવી. પ્રવૃત્તિ માર્ગ પર જે વ્યક્તિ હોય, તેને માટે સ્વરક્ષણ-પોતાનો બચાવ, એ વાસ્તવિક વસ્તુ છે. નિવૃત્તિમાર્ગ પરની વ્યક્તિ માટે, બીજાઓને ખાતર, બચાવ કરવો હોય તે સિવાય, પોતાને ખાતર બચાવ, એ અયોગ્ય વસ્તુ છે.

૨૨ પ્રશ્ન:—જો આપણે પવિત્ર જીવન ગુજારીએ તો પ્રયત્ન કર્યા સિવાય આપણી જરૂરિયાતો પ્રભુ પૂરી પાડશે ?

૨૨ ઉત્તર:—કુદરતનો કાયદો છે કે માનવી જે બાબત માટે યોગ્ય હોય તે તેને મળે છે. સર્વાંશે પરાર્થે આપું જીવન ગુજારનારને પણ જરૂરિયાતો પૂરી પાડે છે. અમસ્થા નહિ. જો માનવી પવિત્ર જીવન પોતાની મુક્તિ ખાતર, દુનિયાની પરવા કર્યા સિવાય ગાળે છે, તો કુદરત એટલે કે ઇશ્વરનું બાહ્ય સ્વરૂપ-સાધન, તેવી વ્યક્તિની સંભાળ રાખશે નહિ.

૨૩ પ્રશ્ન:—યમલોક જેવું કોઈ સ્થાન છે ખરું અને ચિત્રગુપ્ત જેવી કોઈ વ્યક્તિ છે ખરી ?

૨૩ ઉત્તર:—મૃત્યુ થયા બાદ-સ્થૂળ શરીર છોડ્યા બાદ માનવી જે સ્થાનમાં જાય છે-વસે છે તેને યમલોક કહેવામાં આવે છે, સ્થૂળ શરીર છોડે એટલે માનવીનો નાશ થતો નથી. તેણે પોતાનું સૌથી ઉપલું વસ્ત્ર બાળુ પર મૂક્યું. તે સૂક્ષ્મ શરીરમાં હોય છે; જેની પ્રકૃતિ સ્થૂળદેહ કરતાં સૂક્ષ્મ હોય છે. હજી તે પ્રકૃતિથી બેડાએલ છે, અને પ્રકૃતિ અમુક સ્થાનમાં તો હોય છે, એટલે અમુક સ્થાન. લોક એટલે સ્થાન, અને યમ એટલે મૃત્યુનો દેવ. આ દુનિયા છોડી જ્યાં જઈએ છીએ-જે સ્થિતિમાં વસીએ છીએ-તેને યમલોક એવું નામ આપવામાં આવેલ છે.

ચિત્રગુપ્ત એ અમુક વ્યક્તિનું નામ નથી; એ અમુક પદ્ધિનું નામ છે. ચિત્રગુપ્તનું કામ અનેક વ્યક્તિયો કરે છે અને તે બધાને આ નામાભિધાન આપવામાં આવે છે. રાજા એટલે એક વ્યક્તિ નહિ, પણ જે જે રાજ્ય કરે તે રાજા કહેવાય.

૨૪ પ્રશ્ન:—સતી એટલે શું ? સતીત્વનો હેતુ શો ? એ વસ્તુ કેમ ઉપસ્થિત થઈ ? શાસ્ત્રો આ બાબત માટે શું કહે છે ?

૨૪ ઉત્તર:—સતીનો મૂળ અર્થ એ નારી જે પોતાના પતિને પોતાની પૂર્ણ ભક્તિ-પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરે. નૈસર્ગિક રીતે એનો અર્થ એ થયો કે પોતાના પતિથી વિખૂટી નહિ પડનારી-અવિલામ્બ. એ પ્રેમ, એ સ્નેહ, એ અર્પણ-ભાવના એવી કે પતિ સ્થૂળ દેહ છોડે તો પોતે પણ પોતાની ઇચ્છાશક્તિ (Will-Power) વડે પોતાના સ્થૂળ દેહને રાજી ખુશીથી છોડે. જેઓમાં દૃઢ ઇચ્છાશક્તિ એટલી બધી વિકાસ પામેલી ન હતી કે પોતાની મેળે પોતાનો સ્થૂળ દેહ છોડે, તેઓ સમજપૂર્વક, પ્રેમપૂર્વક, પોતાની રાજીખુશીથી પતિની ચિતામાં સાથે બળતી. સ્થૂળ લોકમાં પણ સાથે, સૂક્ષ્મ લોકમાં પણ સાથે, એ પ્રેમ એટલે મડાગાંઠ, એ પ્રેમ નામનો નહિ. એ પ્રેમ પર કોઈનો બુલમ નહિ. એ પ્રેમ સ્વેચ્છાપૂર્વક પાવકને ભેટે. વખત વહેતાં પ્રેમ નહિ હોવા છતાં માત્ર રિવાજને ખાતર-પ્રેમને ખાતર નહિ-વિધવા થઈ એટલે બળી મરવું પડતું. શાસ્ત્રો આ બાબતમાં કંઈ સંમતિ આપતા નથી.

૨૫ પ્રશ્ન:—તુલસીમાલા રૂદ્રાક્ષમાલા પહેરવાનો ખરો હેતુ શો છે ? ગમે તે માણસ તે માલા પહેરી શકે ?

૨૫ ઉત્તર:—તત્ત્વો (Elements) અને વિશ્વદેવો (Kosmic Devas)ની સંખ્યા પ્રમાણે બધી વસ્તુઓ—ખનીજ, વનસ્પતિ, પ્રાણી અને માનવીની સાત વિભાગમાં (Groups) કુદરતથી જ રચાયેલી છે. દરેક વિભાગને પોતાનો રંગ (Colour),

ધ્વનિ (Sound) મેગ્નેટીઝમ—ચુંબકત્વ (Magnetism),
 પોતાનો પ્રધાન ગુણ પ્રમાણે હોય છે અને તે પ્રમાણે દરેકની
 ખાસિયતો (Properties) ઉદ્ભવે છે. તુલસી અને રૂદ્રાક્ષ બન્નેનો
 પ્રધાન ગુણ જુદો જુદો છે. તુલસી સમાધાન અને જ્ઞાન પ્રગટાવે
 છે. રૂદ્રાક્ષ શાંતિ અને આનંદ પ્રગટાવે છે. જો કોઈ અધિકારી
 જો માલામાં પોતાનું ચુંબકત્વ અને આશીર્વાદ રેડીને આપે છે
 તો પહેરનારને તે ગુણો વિકસાવામાં સહાયરૂપ થાય છે. પહેરનાર
 પોતે જે વિભાગનો હોય તે વિભાગની વસ્તુ તે પહેરે છે તો
 તેને વિશેષ મદદરૂપ થાય છે. વધારે સમજવા માટે સાત ગોત્રોનો
 (Rays) અભ્યાસ જરૂરી છે.

સુની નગરીયાં—રાસ—સંભારણા.

એ.....સુની નગરીયાં,—સ્થામવિના, નૈનોમાં નાવે નીંદરીયાં. એ સુની૦
 સ્મરણ સ્થામનાં હૃદય છૂપાયાં, પ્રગટ નેત્રથી થાતાં,
 બની રાતાં, વિલપાતાં, દીનરાત અશ્રુયે ન્હાતાં,
 જાણે એ એકલી ચુંદરીયાં. એ સુની૦
 હૃદયના સરોવરનાં ભાવામૃત ટપકતાં,
 અમુલ્ય અશ્રુ ઉજવળ જે મૌકિત શ્યાં ચમકતાં,
 નિર્મળ હિર આત્મન અંજનીયાં. એ સુની૦
 દાવાનળ દીલડે સળગ્યો છે, જવાળા નથી જણાતી,
 અકળાતી, અમુઝાતી, બળે પળપળ વિરહે છાતિ,
 કાને કહેવાય જમ કથનીયાં. એ સુની૦
 કારમાં વિયોગ બાણ, પ્રાણો પીંપી રહ્યાં,
 માગી રહી મોત આજ તેય જાણે દુર ગયાં,
 વિલપી રહી વ્રજની ચુંદરીયાં. એ સુની૦

‘ સીતારામ ’

પ્રણવ ધ્યાન—ગરબી.

રનેહે રમરૂં હું શબ્દ બ્રહ્મ ઓમકારને, પ્રેમે પ્રણવતું ધરૂં ધ્યાન રે,
ઓમધૂન લાગી અંતરમાં—ટેક.

રૂવે રૂવે એના રણકારા રાજતા, પ્રાણમહી શુંજન યે ગાન રે. ઓમધૂન૦
આણ્યે આણ્યે એના ધમકારા ધ્રુજતા, બ્રહ્માંડે ભરપુર એ જાન રે. ઓમધૂન૦
સૂર્ય અંદ્ર તારામાં તેજ એનાં ઝગમગે, વાદળમાં વિદ્યુતનાં તાન રે. ઓમધૂન૦
સચરાચર માંહી સર્વ રૂપો રળીયામણાં, નયન નયન ઝળકે નિશાન રે. ઓમધૂન૦
હું તું તે ભાવભેદ, સોહં માંહે શમ્યાં, સચ્ચિદાનંદ રનેહ સાન રે. ઓમધૂન૦
‘ સીતારામ ’

ઓશીયાળો—ભજન.

અનુભવ વિનાનો આતમ ઓશીયાળો, ભીરૂ જાળે જયના ભણકાર,
અજ્ઞાની ચઢ્યો રે માયાના ચાકડે, સુઝે અવળા વ્યાપાર. અનુભવ૦
સૂર્ય ખરે અંગાર થઇ, નવખંડ ધરણી મોઝાર,
સમુદર માઝા મુકીને, કરે જળ બળાકાર;
જેણે રે ઉગાડ્યાં તે ઉગારશેજી. અનુભવ૦
મુશળધારે વરસે મેહુલોજી, થાય વિજળી ઝખકાર,
પ્રલય તણા રે પ્રવાહમાં, પરખાયે જીવનધાર;
જેણે રે વાવ્યા તે વિકસાવશેજી. અનુભવ૦
રામનાં રખોપાં આખા વિશ્વને, શીકરની કર ખાખ,
નિર્ભય ઉરે જીવન ખેલજે, અજરામર છો તું તાત;
જેણે રે જન્માવ્યાં તે જીવાડશેજી. અનુભવ૦

‘ સીતારામ ’

થીઓસોફીકલ સોસાયટી

ઉદ્દેશો:—

1. કોર્મ, ધર્મ, જાતિ, વર્ણ અને રંગનો ભેદ રાખ્યા સિવાય મનુષ્ય-જાતિના વિશ્વખંધુત્વનું એક કેન્દ્ર સ્થાપવું.
2. સરખામણીની દૃષ્ટિએ ધર્મોના અભ્યાસ, તત્ત્વવિધાના અભ્યાસ અને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રના અભ્યાસને ઉત્તેજન આપવું.
3. કુદરતના નહિ સમજાયેલ નિયમોની શોધ કરવી અને મનુષ્યમાં રહેલી આધ્યાત્મિક શક્તિઓને વિકસાવવી.

‘સત્ય એ જ સૌથી પરમ ધર્મ છે’, એ આ સોસાયટીનો મુદ્રાલેખ છે.

ઉપરના ત્રણ ઉદ્દેશોની સાથે સહાનુભૂતિ દર્શાવવાથી અને માત્ર વિશ્વ-ખંધુત્વનો પહેલો ઉદ્દેશ જ સ્વીકારવાથી થીઓસોફીકલ સોસાયટીના સભાસદ થઈ શકાય છે. આ સોસાયટીમાં દાખલ થવા માટે પોતાનો ધર્મ છોડવો પડતો નથી. તેમ જ નવો ગ્રહણ કરવા માટે કહેવામાં આવતું નથી, પણ નીઓસોફીના સંસર્ગથી મનુષ્ય પોતાનો ધર્મ સારી રીતે સમજે છે. સેવા દ્વારા સહાય કરવા ઉત્સુક એવા રાખસોને માટે આ સોસાયટીના સભાસદ થવા દ્વાર ખુલ્લા છે. વિચારસ્વાતંત્ર્યને આ સોસાયટીમાં મહત્ત્વનું સ્થાન છે. કોઈની માન્યતા કે વિચાર પર દબાણ મૂકવામાં આવતું નથી. દરેક વ્યક્તિ, તેને જેમ સારું લાગે તેમ વર્તી શકે છે. અત્રે નાસ્તિક અને આસ્તિક બંનેને માટે સ્થાન છે. માત્ર તે વિશ્વખંધુત્વમાં ફરજિયાત માન્યતા ધરાવે એટલું જ બસ છે. માત્ર સત્ય માટે શોધ સાથે જ સોસાયટીને સંબંધ છે અને વ્યક્તિ પોતાની રીતે શોધ કરવાને સ્વતંત્ર છે.

આ સોસાયટી દુનિયાના જુદા જુદા ૪૪ દેશોમાં પ્રસરેલી છે. હિંદના દરેક પ્રાંતમાં તેની શાખા છે. આંતર-રાષ્ટ્રિય મહામંથક (હેડક્વૉર્ટર) અધાર-મદ્રાસ છે. હિંદનું હેડક્વૉર્ટર બનારસમાં છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડના ધણા શહેરો અને ગામડાઓમાં તેની શાખા છે અને તેનું મુખ્ય મથક ભાવનગરમાં છે.

વધુ માટે લખો યા મળો:—

કૃષ્ણનગર, પોસ્ટ નં. ૧૮૫૭

ભાવનગર.

હરિલાલ લલિતભાઈ ઠંકર

સહમંત્રી, ગુ. કા. થી. ફેડરેશન.

મુદ્રક : શાહ ગુલાબચંદ લલિતભાઈ : શ્રી મહોદય પ્રી. પ્રેસ-ભાવનગર.

